

2048

सम्यक शिक्षा

भाग-३

सम्यक शिक्षा प्रचारको लागि भगवान बुद्धले भिक्षुहरूलाई निर्देशन दिईरहनु भएको दृश्य ।

लेखक:

भिक्षु अश्वघोष

सम्यक शिक्षा

भाग-३

लेखक:

भिक्षु अश्वघोष

प्रकाशक :

धर्मकीर्ति विहार

श्रीघः नघः टोल

फोन नं. २५९४६६

प्रथम संस्करण : १५००

बुद्ध सम्बत् : २५४१

नेपाल सम्बत् : १११८

इस्वी सम्बत् : १९९८

बिक्रम सम्बत् : २०५४

कम्प्युटर:

गोबिन्द ह्यमत, सुरेन्द्रकुमार राजयला

“न्यू नेपाल प्रेस”

फोन : २५९४५०

मुद्रक :

न्यू नेपाल प्रेस

अफिस :

शुक्रपथ, न्यूरोड, काठमाडौं

फोन : २५९०३२, २५९४५०

फ्याक्स : (९७७-१) २५८६७८

प्रेस :

नक्साल, नागपोखरी

काठमाडौं

फोन : ४२१४५०, ४१४७५३

दुई शब्द

“सम्यक शिक्षा, भाग २” पुस्तक छापिएको केही महिना पछि नै “सम्यक शिक्षा, भाग ३” पुस्तक पाठकहरू समक्ष राख्न पाउँदा मलाई अति हर्षको अनुभव भइरहेको छ ।

प्रस्तुत पुस्तक साप्ताहिक जन-आस्था र दृष्टि साप्ताहिकमा प्रकाशित भैसकेको लेखहरूको संकलन हो अतः प्रसंगवश केही विषय र शब्द दोहोरिएको छ । धर्मकीर्ति विहारकी उपासिका सुश्री नीलशोभा ताम्राकारलाई सम्यक शिक्षा भाग २ र आर्य-मार्ग नाम गरेका मेरा पुस्तकहरू मन परेका रहेछन् । त्यसैले उहाँले “सम्यक शिक्षा भाग ३ पुस्तक पनि छान्न पाए राम्रो हुने थियो । यस पुस्तक छान्नको लागि आवश्यक खर्च हामी साथीहरू मिली ब्यहोर्न तयार छौं ” भनी आग्रह गर्नु भएकोले नै प्रस्तुत पुस्तक छिटो प्रकाशन गर्न सकेको हो । त्यसैले यस पुस्तकका चन्दादाता उहाँहरूलाई मेरो तर्फबाट धेरै धन्यवाद छ ।

धर्मकीर्ति विहारकी प्रमुख भिक्षुणी धम्मवतीले मेरा थुप्रै पुस्तकहरू प्रकाशन गर्नका लागि दाताहरू उपलब्ध गराइदिनु भएकोले मेरो लेखन शक्ति बढेको छ । त्यसैले उहाँ प्रति पनि मैले कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

यसको साथसाथै यस पुस्तक प्रकाशन कार्यमा आफ्नो श्रद्धा र लगनशीलता प्रदान गरी राम्रो संग पुस्तक प्रकाशन गरिदिनु भएकोले न्यू नेपाल प्रेसका साहु विजय तुलाधर र अन्य कर्मचारीहरू सबै धन्यवादका पात्र हुनु भएको छ ।

पौष पूर्णिमा २८

२८ पौष १९९८

भिक्षु अश्वघोष

ध्यानकुटी बनेपा

प्रकाशकीय

धर्मकीर्ति विहारका मुख्य उद्देश्यहरू मध्ये प्रमुख उद्देश्य धर्म प्रचार हो । धर्म प्रचार भनेको श्रद्धा र भक्ति मार्ग तिर लैजानु मात्र होइन । यसको अलावा सबै वर्गलाई उपयोगी हुने खालका बुद्धको अमूल्य शिक्षालाई प्रचार गर्नु पनि हो । त्यसैले विशेषगरी युवावर्गहरूका लागि उपयोगी र आकर्षित हुने खालका बुद्धका अमूल्य शिक्षाहरू प्रचार गर्नु पर्ने आवश्यकतालाई महशूस गरी प्रत्येक शनीवार बिहान धर्मकीर्ति विहारमा बुद्ध शिक्षाहरू अध्ययन, र छलफल गर्ने कार्यक्रमहरू संचालन भइरहेको धेरै वर्ष भइसकेको छ । यसको साथसाथै सम्यक शिक्षा सम्बन्धी पुस्तकहरू प्रकाशन गर्ने पनि एउटा उद्देश्य स्वरूप हाल सम्म नेपाल भाषा, नेपाली भाषा र अंग्रेजी भाषा समेत गरी जम्मा १९१ वटा पुस्तकहरू छापिसकेको छ । अहिले तपाईंको हातमा परेको पुस्तक “सम्यक शिक्षा, भाग ३” समेत गरी जम्मा १९२ औं पुस्तक प्रकाशन गर्न पाउँदा हामीलाई गर्वको अनुभव भैरहेको छ । बुद्ध शिक्षा सम्बन्धि धेरै पुस्तकहरू प्रकाशन गर्ने मौका पाउनुको मुख्य कारण नै धर्मकीर्ति विहारका उपासक उपासिकाहरूको आर्थिक सहयोग पाउन सक्नुले हो ।

यस पुस्तक प्रकाशन गर्नका लागि आवश्यक आर्थिक सहयोग (रु. १५,०००/- (पन्ध्र हजार) यथाश्रद्धा प्रदान गर्नु हुने नीलशोभा ताम्राकार समूहलाई मेरो तर्फबाट धेरै धन्यवाद छ । त्यस्तै युवा वर्गका लागि उपयोगी हुने पुस्तक सम्यक शिक्षा भाग ३ लेखी प्रकाशन गर्ने मौका दिनु भएकोमा पूज्य अश्वघोष महास्थविर प्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसको साथसाथै प्रस्तुत पुस्तक राम्ररी छापिदिनु भएकोमा “न्यू नेपाल प्रेस”का साहु विजय मान सिं तुलाधरलाई पनि साधुवाद दिन चाहन्छु ।

धम्मवती

अध्यक्ष,

२८ पौष पूर्णिमा

धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन गोष्ठी

पुस्तक प्रकाशनार्थ आर्थिक सहयोगदिने दाताहरू

(१) मोति शोभा तुलाधर (भोटाहिटि दगुबाँहाः)	(११) सानु मैया ताम्राकार (ध्वास्या वहाल मरु)
(२) ज्ञानशोभा ताम्राकार (मरु)	(१२) कमला ताम्राकार (ताहाचल छाउनी)
(३) सूर्यमाया तुलाधर (नेत, नरदेवी)	(१३) हेरा डंगोल (ताहाचल छाउनी)
(४) स्वर्गीय आशापत्ति ताम्राकार (मरु)	(१४) विमला ताम्राकार (न्हाय्कंत्वा त्यौड)
(५) स्वर्गीय मोतिलानी ताम्राकार (मरु)	(१५) मेजुलानी तुलाधर (त्यौड)
(६) दानशोभा तुलाधर (लाजिम्पात)	(१६) गंगा तुलाधर (नेतपाचो)
(७) कमलतारा तुलाधर (ज्याठा)	(१७) अनिता शाक्य (भगवति चःमुति)
(८) कमला स्थापित (गुच्चाटोल)	(१८) दान डंगोल (वनस्थलि)
(९) ज्ञानदेवी कंसाकार (डिल्लीबजार)	(१९) रामेश्वरी चित्रकार (ज्याठा)
(१०) कमल केशरी तुलाधर (महाबौद्ध)	

विषय-सूची

१. यस्ता पनि भिक्षु हुन्छन् ?	१
२. सहनुमै छ कल्याण	४
३. महापुरुषहरूको गुण	६
४. बौद्धहरूमा हुनुपर्ने गुणहरू	९
५. मन शुद्ध हुनु पर्छ	१२
६. आइमाईहरूको दुर्भाग्य	१४
७. तपस्याबारे बुद्धको आत्मकथा	१६
८. कडा रोग, सजिलो उपचार	१९
९. स्वास्थ्य लाभको लागि धेरै नखानु र सन्तुष्ट हुनु पनि जरूरी छ	२३
१०. बुद्ध धर्म र युवावर्ग	२८
११. सफाइ गरौं, पुण्य हुने काम गरौं	३२
१२. कुन राजा ठूलो ? कुन राजा सानो ?	३५
१३. ज्योतिषशास्त्र मान्ने कि नमान्ने ?	३८
१४. आध्यात्मिक अवनति	४१
१५. बौद्ध साहित्यमा भूत र ख्याक	४४
१६. बुद्धको स्वतन्त्र चिन्तन	४८
१७. आधुनिक युग र बुद्ध शिक्षा	५२
१८. भारद्वाज ब्राम्हणको हृदय परिवर्तन	५६

यस्ता पनि भिक्षु हुन्छन् ?

भगवान बुद्धको भिक्षु संघमा शुरू-शुरूमा संसारदेखि अथवा सांसारिक गृहस्थी जीवनदेखि विरक्तिएर भिक्षु जीवन बिताउन आएकाहरूको संख्या अधिक थियो । पछि हुँदा हुँदा बुद्धको धर्म प्रचारको साथै सत्कार पनि बढ्न थाल्यो । साथ साथै मीठो खाना पनि सुलभ हुन थाल्यो । काम गर्न अल्छी भएर भिक्षु बन्न गएकाको संख्या बढ्यो ।

एकदिनको कुरा हो । एकजना कृषक विहानै गाइगोरु चराउनु बाहिर गयो । एक दुई घण्टापछि एउटा गाई जंगलमै हराएको थाहा भयो । खोज्दा खोज्दै मध्यान्हको समय भयो । बल्ल गाई फेला पऱ्यो । कृषकलाई खुब भोक लागेको थियो । आउँदा आउँदै बाटोमा भिक्षुहरू बस्ने विहार भेट्यो । कृषकले विचार गर्‍यो यहाँ विहारमा गए केही खान पाइन्छ कि ! गाईगोरु एउटा ठाउँमा बाँधी ऊ विहारतिर गयो । र भिक्षुहरूसंग केही खान पाइन्छ कि भनेर सोध्यो । भिक्षुले भने खाना बचेको छ, ऊ कुनाको भाँडोमा राखेको छ मन परे खाउ । कृषकलाई भोक पनि लागेकोले होला खाना पनि मीठो रहेकोले खूब मीठो लाग्यो । सोच्यो म घरमा बस्दाखेरि कस्तो मेहनत गर्छु, तैपनि पेटभर खान पाउँदिन । यी भिक्षुहरू काम नगरीकन बसेर कस्तो मीठो खाना खाँदा रहेछन् । भिक्षु बन्नु नै बेश छ भनी ऊ भिक्षु बन्न पुग्यो । पेटभर खान पाएपछि ऊ मोटायो । एक दुई महिनापछि कृषक भिक्षुले विचार गर्‍यो खान त मीठो छ, तर दिनका दिन भिक्षा जानुपर्छ । अर्काको भरमा बाँच्नुपर्छ । सबै काम आफैले गर्नुपर्छ । घर मा बसे स्वास्नीको सेवा पाइन्छ । सुत्न पनि पाइन्छ । गृहस्थीमै बसेर मेहेनत गरेर खानुमै आनन्द छ । त्यसैले ऊ गृहस्थी बनेर घरमा बस्न थाल्यो । मेहेनत गरेर काम गरेर पनि पेटभर खान नपाएकाले दुब्लाउन थाल्यो । फेरि भिक्षु जीवन नै राम्रो लाग्यो । यसरी ६ पटक भिक्षु बऱ्यो र ६ पटक नै गृहस्थी हुन पुग्यो ।

पछिल्लो पटक उसकी श्रीमती गर्भवती भइन् । खेतमा काम गरेर घर आउँदा खेरिआफनी पत्नी निर्वस्त्र भएर उत्तानो परेर मुखबाट च्याल बगाई घुरघुर आवाज गरेर सुतिरहेको देखेर ऊ विरक्तिन थाल्यो । यस्ती स्त्रीको मायामा परी ६ पटकसम्म भिक्षुत्व छाडी गृहस्थी बनें । अब फेरि घर फर्किन्न भनेर पहेंलो बस्त्र लिएर ऊ विहार तर्फ गयो ।

बाहिर छिमेकीको घरमा बसिरहेकी सासूले उसलाई देखिन् । मेरो ज्वाईं भन्दै उनी छिटो छिटो भागिन् के भएको रहेछ भनी घर गएर हेर्दा त छोरी निर्वस्त्र भई सुतिरहेको । यो दृश्य देखेर छोरीलाई जगाएर भनिन् अलच्छिना, तिम्रो विरुप देखेर तिम्रो पोड फेरि भिक्षु बन्न गयो । छोरीले भनिन् नकराउनु आमा, त्यो मान्छे मलाई छोडेर कहाँ जान्छ ? फेरि म सम्झी आइहाल्छ । कति चोटी गइसक्यो, कति चोटी आइसक्यो ।

अब जाऊँ स्वास्नीको घुर्की सहन नसकेर घर छोडी भिक्षु बन्न पुगेको कथातिर—

सिद्धार्थ कुमार भर्खर मात्र बुद्ध लाभ गरी बुद्ध भएर ऋषिपतन सार नाथतिर गइरहनु भएको बेला उपक भन्ने ऋषी आजीवकसंग जम्काभेट भयो । उपक आजीवकले सोचे यो एक ठूलो व्यक्ति हुनुपर्छ । मुखमा कस्तो तेज छ । नजिक गएर सोधे— तपाईं को हुनुहुन्छ ? उत्तर थियो— मैले बोधिज्ञान प्राप्त गरेर राग, द्वेष र मोहलाई जितिसकें मलाई जिन पनि भनिन्छ, बुद्ध पनि भनिन्छ । तपाईंको गुरु को हो ? बुद्धको उत्तर थियो— मेरो गुरु कोही छैन । म आफैँ गुरु हुँ । यो कुरा सुनी उपक आजीवकले नाक खुम्चाइ आफ्नो बाटो लागे ।

उपक ऋषि एक शिकारीको घरमा बास बसे । शिकारीले खूब सम्मान गरेर अतिथि सत्कार गर्‍यो । शिकारीको भर्खरकी तरूणी, राम्री, चिटिक्क परेकी छोरी थिइन् । शिकारीले आफ्नी छोरीलाई आज्ञा दिएर भने— छोरी, हाम्रो पाहुना ऋषिलाई राम्रोसंग सम्मान गरेर राख । ऋषिलाई नरिसाउने गरी अतिथि सत्कार गर भनेर ऊ शिकार गर्न गयो ।

त्यो उपक त्यागी भए पनि मनको पक्का रहेनछ । शिकारीको राम्री छोरी देखेर ऊ मोहित भयो । मन सान्धै चंचल भयो र आशक्त भयो । त्यो शिकारीको छोरीले पनि उपक ऋषिलाई चुम्बकले ताने जस्तै तानिन् । त्यो ऋषि उपकले सोच्यो त्यो केटीलाई विवाह नगरी छोड्दिन । त्यो ऋषि अशक्त बिरामी जस्तै भुँइमा पडिरह्यो । आँखा पनि खोलेन । शिकारीको छोरीले खुट्टा मिल्काई सेवा गरेर सोधिन् । हजुरलाई के भयो ? ऋषिले भने तिम्रो बुबा आइसकेपछि भनुंला ।

शिकारी घर फर्क्यो । ऋषि अचेत अवस्थामा भुँइमा पडिरहेको देखेर सोध्यो— गुरु के भयो ? के औषधि गर्नुपर्‍यो ?

ऋषिले भने तपाईंकी छोरी पाए बाचुंला, अन्यथा म मर्छु ।

शिकारीले सोध्यो— विवाह गर्नलाई रोजगार के छ ? कमाई नभइकन गृहस्थी जीवन कसरी निर्वाह हुने ? तपाईं त त्यागी, काम त केही गर्नुहुन्न ।

ऋषिले भने— तपाईंले शिकार गरेर ल्याएको मासु बेचन सक्छु । त्यस्तो काम गर्न सकेमा मेरो छोरी दिन्छु भनी स्वयंवर गरिदियो ।

केही महिनापछि बच्चा जन्म्यो । बच्चाले रोएर सान्धै दुःख दियो । बच्चाको अनुहार पनि शान्त देखिदैन । (हारां ख्वा वोम्ह मचा जुल) शिकारीको छोरीले बच्चालाई हल्लाउँदै भन्थिन् ए ऋषिको बच्चा चुप लाग, उपकको बच्चा नरुवा, ए कृष्णको छोरा चुप लाग । उपक ऋषि कालो रंगको भएकोले कृष्ण भन्ने गरेको ।

स्वास्तीको यस्तो घुर्की सहन नसकेर रिसाएर भन्यो— ए शिकारीको छोरी म अनाथ ठानेर मलाई घुर्की सुनाएर हेपेको ? करुणावान् बुद्ध मेरो साथी छन् । थाह छ ? म त उनीकहाँ गएर भिक्षु बन्छु भनी गएर भिक्षु बने ।

सहनुमै छ कल्याण

मानव जीवन सुखी बनाउनको लागि आवश्यक गुणहरू धेरै छन् । जस्तै: कार्यकुशलता; नरम बोली; गल्ती स्वीकार्ने साहस र सहनशीलता । ठूलूला महापुरुषहरूको शोभा नै सहनशीलता हो । सहनशक्ति भएको व्यक्तिमा रिस छिटो नउठ्ने भएकोले उसलाई सबैले मन पराउँछन् ।

सहनशीलता तीन ठाउँमा काम लाग्छ ।

(१) जाडो हुने बेला र गर्मी हुने बेला धेरै मानिसहरूलाई रिस उठ्छ । आफूलाई मन नपरेको खाना खाने बेला र मन नपरेको मानिस देख्ने बेला; गन्हाउने ठाउँमा बस्नुपर्दा; बाटोमा बेस्सरी ठक्कर लाग्दा; छिटो ताल्चा खोल्न नसक्दा; चुल्हो छिटो बाल्न नसक्दा रिस उठ्छ ।

(२) कहिले-कहिले आफ्नो ढंग नहुँदा पनि दुःख लाग्छ । अपाच्य खाना खाएर रोगको शिकार हुनुपर्ने हुन्छ । काम राम्रोसंग गर्न नसक्दा जश पाइन्न । यो आफ्नै दोष हो । त्यसैले यस्तो अवस्थामा सहनु पर्ने हुन्छ ।

(३) झिंगा, लामखुट्टे आदि कीट-पतंगले दुःख दिने बेला; अरूबाट निन्दा चर्चा सुन्नुपर्दा पनि सहेर बस्नुपर्ने अवस्था हुन्छ । सहनशीलताले पारिवारिक कलह, झै-झगडा शान्त गर्ने हो । यो कुरा बुझ्नको लागि एउटा बुद्धकालीन घटना प्रस्तुत गर्नु अत्युक्ति नहोला ।

राहुल कुमार नामक एक भिक्षु सिद्धार्थ गौतमका छोरा हुन् । ऊ शुरुमा ज्ञानी थिएन । पछि बुद्धको उपदेश सुनेर ज्ञानी भए । राहुल कुमार सानै उमेरमा भिक्षु बन्नगयो । ऊ सबैरै उठेर; कुचो लगाएर सफा सुगन्ध गर्दथ्यो । पानी लिएर ठीक ठाउँमा राख्ने काम गर्दथ्यो । अन्हाउनै नपर्ने गरी आवश्यक जम्मै काम गर्दथ्यो । त्यस्तै उमेरका सानु-सानु भिक्षुहरू अरू पनि थिए । उनीहरूमा कुनै-कुनै त अलिख स्वभावका थिए । भगवान्

बुद्धले उनीहरूलाई बोलाएर भन्नुभयो— तिमीहरू के बेतालका मान्छे हो ? कस्तो अलिच्छ भएको ? राहुल कुमार जस्तो ज्ञानी भई आफैले सम्झी-बुझी काम गर्न किन नजानेको ?

अज्ञानी भिक्षुहरू राहुलको प्रशंसा सुनेर रिसाए । उनीहरूले भनेछन्— भगवान् बुद्ध पनि पक्षपाती हुनुहुँदोरहेछ । आफ्नो छोराको मात्र प्रशंसा गर्नुहुँदोरहेछ ।

एकदिन सानु-सानु भिक्षुहरू ३/४ जना मिलेर विहानै राहुल कुमारले बढारिसकेको ठाउँमा बाहिरबाट धूलो एक पोका ल्याई छरिदिए । त्यसपछि बुद्धकहाँ गएर भन्न थाले— “हे भगवान ! तपाईंले राहुलको खूब बयान गर्नुभयो । तर ऊ आज त अझैसम्म उठेर आएको छैन । कुचो पनि लगाएको छैन । जहाँ पनि धूलैधुलो मात्र देखिन्छ ।”

गौतम बुद्धले राहुल कुमारलाई बोलाएर सोध्नुभयो— “राहुल आज तिमीलाई के भयो ? अहिलेसम्म सुतिरहेको ? बढारेको छैन रे हो ?”

राहुल कुमारले कुरा बुझ्यो— “यो साथीहरूको षड्यन्त्र हो भनेर । केही पनि नबोलिकन ऊ चुपचाप कुचो लिएर बढार्न गयो र धुलो जम्मै जम्मा गरेर फाली आफ्नो ठाउँमा गए । हामी भए त्यहाँ झगडा गथ्यौं होला । झगडा गरिरहनुभन्दा शान्तिको मूल्य नै बढी छ ।”

Dhamma Digital

महापुरुषहरूको गुण

भगवान बुद्ध समय समयमा ब्रह्म विहार अर्थात् उत्तम जीविकाको बारेमा उपदेश दिने गर्दथे । यी गुण हुन मैत्री, करुणा, मुदिता र उपेक्षा । यी चार गुण जुन व्यक्तित्वमा देखिन्छ, ऊ ब्रह्मा नै हो भनी गौतम बुद्धले भन्नभएको थियो ।

मैत्री अर्थात् प्रेम, दया, सद्‌इच्छा र परोपकार शब्दहरूबाट व्यक्त हुन्छन् । यसलाई मित्रता र प्रेम पनि भनिन्छ तर मैत्री र मित्रता तथा प्रेममा धेरै भेद छ । कुनै बखत व्यक्ति व्यक्तिबीच भेटघाट हुनासाथ जान पहिचान र परिचय हुन्छ अनि मित्रता हुन्छ । यो मित्रता, मैत्री जस्तो शुद्ध र बलियो हुँदैन । उदाहरणका लागि जस्तै कांग्रेस-राप्रपाको समीकरण अथवा नेकपा एमाले-राप्रपा समीकरण एकथरी मित्रता हो । तर यो शुद्ध मैत्री सम्बन्ध भने होइन । प्रेमी र प्रेमीका बीचको स्वार्थ जस्तै समीकरण पनि स्वार्थनिहित हुन्छ । अमेरीका र चीनबीच तथा पाकिस्तान र भारतबीच व्यापार आदि सम्झौता, सम्बन्ध मित्रताको लक्षण हुनसक्छ । तर शुद्ध मैत्री होइन । मैत्री भनेको हृदय नरम, स्वच्छ सहयोग र दयापूर्ण गुण हो । देखावटी गुण होइन । मित्रता देखावटी गुण हो । शुद्ध हृदयको चिन्ह होइन । स्वार्थको चिन्ह हो । परोपकारको शुद्ध रूप होइन । आफ्नो मतलब पूरा भएन भने मित्रता असहयोगमा परिणत हुन्छ ।

साधारणतया शान्तिमय जीवनयापनको लागि मैत्री गुण मानिसमा हुनुपर्छ । यो मानवीय गुण हो । मैत्री हराएमा मानिसमा क्रोध उत्पन्न भएर दानव रूप लिनसक्छ । तसर्थ मैत्री महापुरुषको गुण हो ।

२) करुणा-दुःखी, अनाथप्रति सहानुभूति, दया र मायापूर्ण भावना जाग्ने स्वभाव हो । अरूको दुःख पीडा देखेर मनमा दुःखको अनुभव हुने, सहानुभूति हुने लक्षणलाई करुणा भनिन्छ । यो ब्रह्म विहारको दोश्रो गुण हो । अर्काको दुःख, आपत विपत देख्ना साथै उसलाई कसरी दुःखबाट

मुक्त गर्न सकिन्छ भन्ने चिन्तन मनमा आउने भावना नै करुणा हो हामी अखबारमा समय समयमा छापिएका समाचार पढ्छौं । खोलामा बगिरहेको मानिसलाई उद्धार गर्दा कतिपयको ज्यान गुम्छ । कसैको घर मा आगो लागेको बेलामा आगो निभाउन र सामान बचाउने प्रयत्न गर्दा ज्यान गुमाउनेहरू पनि छन् । यो करुणा भएको व्यक्तिको उदाहरण हो । करुणा र मैत्री दुवै पवित्र हृदयको चिन्ह हो । यहाँ प्रजातन्त्र र साम्यवादको भेदभाव हुँदैन । भुखमरीले पीडित राष्ट्रको लागि अन्तर्राष्ट्रिय खाद्य सहयोग दिनु करुणा हो । कुनै कुनै राष्ट्रले मानवताको नाताले आर्थिक सहयोग दिने गर्छ यो शुद्ध मैत्री र करुणाको भावनाले दिएको ठहरिदैन ।

यहाँ एउटा स्मरणीय कुरा के छ भने-आफ्ना खराब बानी भएका छोरा-छोरीहरूलाई आमाबाबुले केटाकेटीको भलो चिताएर नै गाली र सुझाव दिन्छन् । रचनात्मक सुझावमा मैत्री र करुणा गुण समावेश भएको छ । ध्वंसात्मक र आक्रोशमा गरेको गतिविधिमा मैत्री करुणा हुँदैन ।

३) मुदिता- यो ब्रह्मविहारको तेश्रो गुण हो मनको प्रफुल्लता, प्रसन्नता शुद्ध आनन्दको अवस्था मुदिता गुण हो । संकीर्ण र संकुचित तथा इर्ष्या भावनारहित चित्तको अवस्थामा मुदिता गुण हुन्छ । अरूको उन्नति र विजयी तथा राम्रो काम देखेर मनमा आउने आनन्द र हर्ष हुने अवस्थालाई मुदिता चित्त भनिन्छ । अपवादस्वरूप मानिसहरूले अनैतिक ढंगमा झेल काम गरेर उन्नति र विजयी गर्नेहरू पनि छन् । त्यस्ता अवस्था देखेर मुदिता अर्थात् आनन्दको अनुभव हुन गाह्रो छ । मुदिता चित्तको उल्टो गुण हो । जस्तै स्थानीय निर्वाचनको प्रतिफल देखेर इर्ष्या र डाह भएर एमालेलाई सरकारबाट निकाली दिने कुमन्त्रणा गर्ने यो मुदिताको लक्षण होइन । किनकि जनता भन्छन् एमालेले नौ महिनामा जनमुखी भएर सरकार चलाएको प्रतिफल अहिले भोग्ने मौका पाएको छ । सबैले राम्रो काम गरेर देखाए भने जनताले विश्वास गर्छन् । बुद्ध धर्म अनुसार कर्मफल भोग्नु अनिवार्य छ एमालेले अप्रत्याशित रूपमा विजय हासिल गरेर उन्माद भएर, मात्तिएर काम राम्रोसंग गरेर देखाउन सकेन भने जनताले फ्याँकिदिन्छन् । एमालेको प्रतिष्ठा घटेर जान्छ ।

उपयुक्त उत्तम तीन गुण महापुरुषमा हुने र हुनै पर्ने गुणहरू हुन् । शान्त वातावरणको उपयोगी गुणहरू हुन् साधारण मानिसहरूमा मैत्री गुण हुने आशा गर्नु राम्रो कुरा भए पनि व्यवहारमा देख्न दुर्लभै छ ।

साधारणतया धेरै मानिसहरू अर्काको हानि, अवनति, देखेर खुशी र सन्तुष्टी अनुभव गर्छन् । कसैले नराम्रो काम गरेर पतन हुने त्यो अर्कै कुरा हो । निर्दोष व्यक्तिमाथि कुभलो चिताउने राम्रो गुण होइन । मैत्री चित्त र मुदिता चित्त उत्पन्न गरिरहनेलाई अप्ठ्यारो के छ भने सधैं आफू मात्र सुखी हुने, आफू मात्र सज्जन बनी अधार्मिक काम गर्ने मानिसहरू बीच बस्नुपर्दा, अटेरी र मिचाहा प्रवृत्तिसंग बस्नु पर्दा मैत्री र करुणा तथा मुदिता चित्त हराएर जान्छ ।

त्यसैले बुद्धले उपेक्षा गुणको उपदेश दिनुभएको छ ।

४) उपेक्षा- यो ब्रह्मविहारको चौथी गुण हो । यसलाई व्यवहारमा अपनाउनु गाह्रो भए पनि अति नै उपयोगी र काम लाग्ने चिज हो । तर साधारण व्यवहारमा नराम्रो व्यवहार भएको मानिसको व्यवहारमा सुधार ल्याउनका लागि तिरस्कार, अनादर, बहिष्कार गरेर दण्ड दिनुपर्ने रहेछ । भगवान बुद्धले पनि आफ्नै साथी छन्दक सारथी भिक्षु बनिसकेपछि उसको अहंकारपन हटाउनको लागि बहिष्कार गर्ने ब्रह्मदण्ड (ठूलो दण्ड) दिनु भएको थियो ।

कमलको फूल हिलोमा उत्पन्न भएर पनि हिलोबाट अलग्गै फुल जस्तै अशिष्ट र मिचाहा स्वभावका मानिसहरूसंग अलिप्त र अनाशक्त भइबस्नु बेस छ । यही उपेक्षा गुण हो । उपयुक्त चार गुण ब्रह्मविहार गुण धर्म अर्थात् उत्तम जीवन बिताउनलाई आवश्यक गुण हुन् अथवा हारजीतबाट केही असर नपर्ने अवस्थालाई उपेक्षा भनिन्छ ।

बौद्धहरूमा हुनुपर्ने गुणहरू

भगवान बुद्धका अनुयायीहरूलाई बौद्ध भन्ने गरिन्छ । साधारणतया बुद्धम् शरणम् गच्छामि, धम्मम् शरणम् गच्छामि र संघम् शरणम् गच्छामि भनी त्रिरत्न शरण गएका व्यक्तिहरूलाई बौद्ध भन्ने चलन छ । तर वास्तवमा यसरी त्रिरत्न शरण जाँदैमा मात्र सही अर्थमा बौद्ध हुन सक्दैन । यी बाहेक उनीहरूमा केही अन्य उच्च गुणहरू पनि हुनु पर्दछ । अनि मात्र सही रूपमा बौद्ध बन्न सकिन्छ । ती गुणहरूमध्ये यहाँ केही गुणहरू मात्र उल्लेख गर्न लागि रहेको छ ।

मैत्री चित्त- कसैलाई शत्रु नठानी सबैलाई मित्र भाव राख्नु मैत्री चित्त हो । मैत्री चित्त भएको व्यक्तिको स्वभावमा नरमपना आउँदछ र उसमा द्वेष भाव र क्रोधी भाव आफै हराएर जान्छ । कुनै कारणवश क्रोध आए पनि त्यसले धेरै समय लिँदैन र केही क्षणमै उसको मनमा मैत्रीले स्थान लिई मनमा शान्ति मिल्छ । यो ठूलो तहमा पुगेको मनुष्यको गुण हो । यसरी आफूमा सधैँमैत्री भाव राख्न सक्नु सजिलो काम होइन । स्वार्थी र दुष्ट स्वभावका मानिसहरूको समूहमा बस्नुपर्दा यो काम ज्यादै असजिलो र कठिन हुन पुग्छ । अर्काको कुभलो मात्र चिताउने र आफ्नो गल्ती महशुस नगर्ने स्वभावका मानिसहरूसंग बस्नुपर्दा आफ्नो मनमा रहेको मैत्री चित्त पनि विस्तारै हराउदै जाँदो रहेछ । तैपनि सही तरीकाले शान्तपूर्वक जीवन यापन गर्ने चाहना छ भने आफूसंग मैत्री भाव अवश्य हुनै पर्छ । बुद्धसंग सही र शुद्ध मैत्री चित्त भएको कारणले गर्दा नै उहाँलाई कसैले मार्न नसकी बरू तिनीहरूनै उहाँको शरणमा परेका विभिन्न घटनाहरू साक्षीको रूपमा हाम्रो अगाडि छन् ।

श्रद्धा - श्रद्धा भनेको अन्धभक्ति र अन्धविश्वासको लागि प्रयोग गरिने शब्द होइन । आफ्नै आँखाले देखिसकेपछि अनुभव गरेर मात्र विश्वास गरी आफ्नो मन प्रसन्न गर्ने स्वभावलाई श्रद्धा भनिन्छ । कसैले

भनेको भरमा मात्र विश्वास गरी हिंङ्ने स्वभावलाई श्रद्धा होइन, अन्धभक्ति भनिन्छ । कुनै कुनै धार्मिक नेता कहलाइएका व्यक्तिहरूले आफूले प्रतिपादन गरेका धर्मका सिद्धान्तहरूको एकैचोटी विश्वास गर्ने पर्ने हुन्छ । तर बुद्धले कसैलाई कहिले पनि पहिले विश्वास गर्न जोड दिनु हुन्न । बुद्ध भन्नु हुन्थ्यो - “एहि पस्सिको” अर्थात् आएर हेर्नु, चित्त बुझे मात्र स्वीकार गरी विश्वास गर्नु उहाँको यस भनाईलाई प्रजातान्त्रिक र व्यवहारिक विचारधारा भन्न सकिन्छ । तर दैनिक जीवनमा आफूले गर्नुपर्ने बचनप्रति श्रद्धा पनि हुनुपर्छ । यसरी मनैदेखि ध्यान दिएर श्रद्धापूर्वक काम गरेको खण्डमा मात्र जीवन सफल हुन सक्नेछ । यसो गर्न सकेमा समयमै काम पनि सकिनेछ । र कामको फल पनि राम्ररी नै पाइने छ । बुद्ध र धर्मप्रति पनि श्रद्धा हुनु पर्छ तर अन्ध श्रद्धा होइन । धर्मप्रति श्रद्धा राख्दा आफूसंग विवेक बुद्धि पनि हुनुपर्छ । विवेक बुद्धिलाई भगवान बुद्धको भाषामा प्रज्ञा भनिन्छ । श्रद्धामा प्रज्ञाको अभाव भयो भने त्यो व्यक्ति स्वार्थी बनी उसले अरूलाई छुक्काउने र ठग्ने काम गर्न पुग्छ ।

शील - शीलको साधारण अर्थ सदाचार र नैतिकता हो । शील नभएको मानिस अरूको विश्वास पात्र बन्न सक्दैन । शील सदाचार नभएको मानिसलाई कसैले पनि दिलैदेखि विश्वास गर्दैन । त्यस व्यक्तिको मुख अगाडि मात्र अरूले प्रशंसा गर्ने छन् । भिक्षुहरूको विहारमा जाने व्यक्तिहरूलाई शीलको अर्थ सोध्दा पञ्चशील र अष्टशील भनी शीलको नाम मात्र उच्चारण गर्न जान्नेहरू धेरै देखिन्छन् । तर शील पालन गरी सदाचारी बन्नु पर्ने कार्यतिर त्यति ध्यान दिएको देखिदैन । मन फराकिलो पार्नु पर्ने हो, तर धेरैजसो व्यक्तिको मनमा संकीर्ण विचार धाराले मात्र ठाउँ लिएको देखिन्छ ।

त्याग - मेरो भन्ने भावनालाई त्यागी अरूको उपकार होस् भन्ने भावना राखी दान दिने कार्यलाई त्याग भनिन्छ । र सबै प्रकारको दानलाई त्याग भन्न मिल्दैन । देखावटी र वाध्य रूपमा दिने दानलाई पनि त्याग मानिदैन । स्वर्ग जाने आशा राख्दै गरिने दान पनि त्याग हुन सक्दैन ।

सिद्धार्थ कुमारले देखावटी होइन, शुद्ध त्याग गर्न सकेको हुनाले उहाँ बुद्ध बन्न सक्नु भयो अर्थात् बोधिज्ञान प्राप्त गर्न सक्नु भयो । दान दिँदा दान लिने व्यक्ति दुशील र दुराचरी छ भन्ने थाहा पाउने बित्तिकै त्यस्तो व्यक्तिलाई सित्तैमा दान दिएँ भन्दै पश्चाताप भएको खण्डमा त्यस्तो दानलाई पनि शुद्ध त्याग भनिदैन । दान दिइसकेपछि आफ्नो मन आनन्द राख्न सक्यो भने मात्र दिइसकेको दान त्याग हुनेछ । आफूसंग शुद्ध त्याग भावना राख्न साह्रै गाह्रो हुन्छ । म त एक भिक्षु हुँ, दान आएको भरमा बाँच्छु । त्याग भावना हुनुपर्छ भन्दै उपदेश दिने र कथा भन्ने गर्छु । तैपनि म आफैले पनि सधैं त्याग भावना राख्न सकेको छैन । म बिरामी पर्दा धेरै फलफूलहरू दान पाएँ । एकलैले ती सबै खान नसक्ने देखि आफ्ना चेलाहरूलाई पनि ती फलफूलहरू दिने विचार गरें । तर अरूलाई दिनको लागि फलफूल छुट्टाउन खोज्दा अलि पुरानो छिटो विग्रने खालको फलफूलहरूमा पहिला हात जाँदो रहेछ । राम्रा जति फलफूलहरू आफूलाई भनी छुट्टाउँदै अरूलाई दिएँ । यसरी दान दिँदा शुद्ध श्रद्धा हुनु आवश्यक छ । केवल धर्मात्मापन मात्र देखाउने कार्यलाई दान अर्थात् त्याग भन्न मिल्दैन । नाम छान्नेको लागि मात्र दिने दानलाई पनि शुद्ध त्याग र दान भन्न मिल्दैन ।

प्रज्ञा - प्रज्ञा नै विवेक बुद्धिको चिन्ह र ज्ञान हो । मानिसको अमूल्य रत्न हो प्रज्ञा । प्रज्ञा सहितको व्यक्तिमा राम्रो नराम्रो र असल-खराब छुट्टाउन सक्ने शक्ति हुन्छ । उसले समयोचित काम गर्न सक्छ र समय अनुसार उचित कुरा गर्ने गर्छ । ठीक मात्रामा खाना खान्छ, ठीक मात्रामा कुरा गर्छ । धेरै बोल्ने बानी गर्दैन । प्रज्ञावान मानिसमा सम्यक दृष्टि (सही समझदारी) । हुन्छ सम्यक संकल्प (सही सोचाइ) हुन्छ । तसर्थ प्रज्ञावान् मानिसले गल्ती कम गर्छ । आफूबाट गल्ती हुन गएको खण्डमा आत्मलोचना पनि गर्ने गर्छ ।

मन शुद्ध हुनु पर्छ

धार्मिक जगतमा दान दिनेहरू धेरै हुन्छन् तर उनीहरूमा त्याग चेतनाको भने कमी पाइन्छ । उनीहरू सिर्फ नाउँ कमाउन र प्रसिद्धिको लागि दान दिन्छन् । दान दिंदाखेरी ग्राहकलाई काम लाग्ने र उपयोगी हुने वस्तु मात्र दिनुपर्छ । तर अमेरिकाले रूसलाई आर्थिक अनुदान दिंदाखेरी फेरि साम्यवाद ल्याउन नपाईने शर्तमा मात्र अनुदान दिन्छ । मानवताको नाताले र त्यहाँको जनजीवन उज्जल पार्नको लागि नभई साम्यवादको दमन गर्नलाई अनुदान दिइनु निश्चित रूपमा उचित होइन् ।

भारतको घटना हो । एकजना व्यापारीले श्री राम परमहंस स्वामीकहाँ गएर सोध्यो- स्वामीजी, मैले सुनेको थिएँ सर्वश्व सबै त्याग गरेको खण्डमा ईश्वरको दर्शन पाइन्छ रे ! त्यही अनुसार, मैले सारा सम्पत्ति छोरा-छोरीहरूलाई त्यागी सकें, व्यापार गर्न पनि छोडि सकें । अचेल त व्यापार भनेको के हो, वस्तुको भाउ कति छ भन्ने पनि मलाई थाहा छैन । तर पनि मैले ईश्वरको दर्शन पाउन सकिन ।

परमहंस स्वामीजीले मुसुमुसु हाँसी भन्नुभयो- व्यापारी महाशय, तपाईंले त पुरानो तेलको शिशी मात्र फेरेर नयाँ शिशीमा राख्नु भएको छ । पुरानो शिशीमा तेलको अंश र बास्ना छुटेको छैन । तपाईंको मन धन सम्पत्तिमै अड्किरहेको छ । पुरानो संस्कार जस्ताको तस्तै छ । चित्त र मन पनि शुद्ध भएको छैन । मन शुद्ध नभईकन कहाँ ईश्वरको दर्शन पाइन्छ त ?

एकजना मूर्ख मान्छेले डुंगा बाधिराखेको डोरी नखोलीकन रातभरी डुंगा चलाएको चलाई गरेछ तर डुंगा भने जहाँको तही ।

एकचोटी स्वामी विवेकानन्दजी गंगाजीको किनारातिर घुम्न जानुभयो । त्यहाँ त्यागी बनी साधुहरू बसिरहेका थिए । एकजना साधुकहाँ जानु भई स्वामी विवेकानन्दजीले सोध्नुभयो - तपाईं साधु बनेको कति वर्ष भयो ?

साधुको जवाफ थियो चालिस (४०) वर्ष भयो । लाखौं रुपैयाँ र धेरै सम्पत्ति छोडेर त्यागी बनेको हुँ ।

स्वामीले भन्नुभयो तपाईं त सही त्यागी साधु होइन । सही त्यागी भएको भए घर छोडेको ४० वर्ष भयो तर अहिलेसम्म लाखौं रुपैयाँ त्यागेर आएको भनी मनमा कुरा रहने नै थिएन । धन सम्पत्तिबाट तपाईंको मन टाढा गएको छैन । यसबाट के थाहा हुन्छ भने मनमा धन सम्पत्तिको आशक्ति र अहं भएसम्म सही त्यागी हुन सकिदैन र गरेको दान, अनुदान पनि सही त्याग हुन सक्दैन ।

बुद्धको शिक्षा अनुसार, पाप कर्म नगरिकन पुण्य कर्म मात्र गरेर पुग्दैन चित्त शुद्ध पनि हुनुपर्छ । सबै काम मनको स्वभावअनुसार हुन्छ । जुनसुकै काममा पनि मन अगुवा हुन्छ । त्यसकारण अशुद्ध मन भएर कसैले बोल्थो वा गथ्यो भने गोरूको पछि पछि गाडाको पाँगा गन्हुँगो भएर पछि लागेझैं दुःख पनि पछि लागेर आउँछ ।

Dhamma.Digital

आइमाईहरूको दुर्भाग्य

रूप-सम्पन्न हुनु आइमाईहरूको लागि महान भाग्य हो भने रूपवती हुनु दुर्भाग्य पनि हो । बौद्धशास्त्रमा उल्लेख भए अनुसार, रूप सम्पन्न हुनु भनेको पूर्वजन्ममा गरेको पुण्यकर्मको फल हो । पुण्यकर्म भन्नु क्रोधी नहुनु, धार्मिक स्थलमा र आफू बसेको ठाउँमा स्वच्छ र सफा सुगन्ध गरेर बस्नु हो ।

बैशालीमा आँपको बगैँचामा एकाबिहानै एक बच्ची फालिराखेको रहेछ । उक्त बगैँचामा बस्ने पालेले बच्चालाई घरमा लगेर पालेछ । बच्ची सानै राम्री रहिछन्- अप्सरा जस्तै । आँपको बगैँचामा पाएको हुँदा उसको नाम अम्बपाली राखिएछ ।

अम्बपाली तरुनी भइन् । उनको रूप देखेर मोहित नहुने कोही भएन । बैशाली गणतन्त्र देश भएर पनि लिच्छवी राजकुमारको राज्य थियो । सबै मिलेर सरसल्लाह गरेर राज्य चलाउँथे । कुनै प्रस्ताव आयो भने त्यसलाई सबै मिलेर कार्यान्वयन गर्दथे । त्यसैले बैशाली लिच्छवी राज्य खूब समृद्ध र उन्नतीशील थियो ।

बैशालीका सैकडौँ लिच्छवी राजकुमारहरू अम्बपालीलाई देखेर आशक्त भए; मोहीत भए । फलस्वरूप उनीसित विवाह गर्न लालायित भए । अम्बपाली जस्ती सुन्दरी बैशालीमा अरू कोही थिएनन् । तसर्थ राजकुमारहरूबीच अम्बपालीसँग विवाह गर्न प्रतिस्पर्धा चल्यो उनका आमाबाबुलाई धर्म संकट आइपुग्यो-आफ्नै धर्मपुत्री कसलाई दिऊँ भनेर । राजकुमारलाई दिए पनि; नदिए पनि शत्रु कमाउने काम हुने भयो सबैको साझा हुने गरी गणिका (बेश्या) बनाइ दिएमा कसैसँग शत्रुता मोल्नुपरेन । राज्य सरकारले गणिका बनाउन अनुमति दियो र 'नगर शोभिनी' पदवी पनि दिएर मान्यता प्रदान गरिदियो । यो खबर अरू-अरू राज्यमा पनि फैलियो गणिका अर्थात् बेश्या नाउँ राम्रो नभए पनि उनी बैशाली नगरको शोभा बनिन् । भेष बदलेर अरू राज्यका राजाहरू पनि एकरातको रु. ५००/- तिरेर उनलाई भेट्न जान्थे । राजगृहका बिम्बिसार राजा पनि भेष बदलेर बैशाली नगर शोभिनी कहाँ जानथाले ।

पछि राजगृहको शोभाको लागि विमला ? नामकी सुन्दरी केटीलाई नगर शोभिनी गणिकाको व्यवस्था गरियो ।

यसरी धेरै वर्ष बित्यो परिवर्तन हुनु प्राकृतिक कुरा हो । सधैं तरूणी भई रूप-सम्पन्न कहाँ होइन्छ र ! अम्बपालीको एउटा छोरो जन्म्यो । उनको शरीरको अंग-प्रत्यंग र रूपमा परिवर्तन आयो । उनको छाती र छाँला खुकुलो हुन थाल्यो । राजकुमारहरू टाढिँदै गए ।

भगवान बुद्ध वैशाली गई अम्बपालीको आँपको बगैँचामा बस्नुभयो । यो समाचार अम्बपालीकहाँ पुग्यो । अम्बपाली बुद्धकहाँ पुगिन् । उनले भनिन्- “महोदय ! महाकरुणा गरेर तपाईं मेरा बगैँचालाई पवित्र बनाउनुभयो ।” उता भगवान बुद्धले संसार परिवर्तनशील छ; अनित्य छ; स्थिर केही छैन अप्रमादी भएर बस्न सके पश्चात्ताप गर्नु पर्दैन भन्नुभयो ।

अम्बपालीले कुरा बुझिन् । उनले भोलिपल्ट भोजनको लागि निमन्त्रणा दिइन् । बुद्धले मौन भई स्वीकार गर्नुभयो । भोलिपल्ट भिक्षु संघसहित बुद्ध अम्बपालीको घर जानुभई भोजन गर्नुभयो । अम्बपाली त्यो दिनदेखि गणिका जीवनबाट मुक्त भईन् । यो खबर शहरमा तुफान जस्तै फैलियो । पूर्वाग्रही ब्राह्मण समाजमा खैलाबैला हुनथाल्यो ।

बुद्धको समयमा अर्को केटी थिइन्- उप्पलवण्णा । कमलको फूल जस्तै सुन्दरी । धेरैजनाले उप्पलवण्णासँग विवाह गर्न चाहे । तर, उनका आमाबुबाले आफ्नी छोरीलाई भिक्षुणी बनाइदिए । भिक्षुणी उप्पलवण्णालाई युवावर्गले पिछ्छा गरे; तर उनी बचिन् । आध्यात्मिक उन्नति गरेर राग, द्वेष र मोहबाट मुक्त जीवन बिताईन् । एक दिन आफ्नो मामाको छोरा दिउँसैदेखि खाटमुनि लुकी बसेर राती उनलाई बलात्कार गर्‍यो पछि त्यो बलात्कारी व्यक्तिले ठूलो दुःख भोग्नु परेको कुरा इतिहासमा उल्लेख छ ।

अम्बपाली गणिका बन्नुपरेको कारण रूप हो । उप्पलवण्णा भिक्षुणी बन्नपरेको कारण पनि रूप नै हो । गणिका बन्नु भन्दा भिक्षुणी बन्नु राम्रो कुरा हो । तर, भिक्षुणीलाई पनि आफ्नै मामाको छोरोले बलात्कार गरिदियो । अतःरूप-सम्पन्न हुनु आइमाईको लागि सौभाग्य पनि हो; दुर्भाग्य पनि हो ।

तपस्याबारे बुद्धको आत्मकथा

समय समयमा निस्कने गरेका बुद्ध जीवनी सम्बन्धी पुस्तकहरू हामीले पढेका छौं । यी पुस्तकहरूमा उल्लेखित बुद्ध जीवनी र मज्झिम निकायको अरिय परियेसन सूत्र, बोधिराजकुमार सूत्र र महासीहनाद सूत्र तथा धम्मचक्कप्पवत्तन सूत्रहरूमा बुद्धले आफ्नो बारेमा बताउनु भएको आत्मकथा अध्ययन गर्दा यी दुईमा धेरै अन्तर देखिन्छन् । अंगुत्तर निकायमा बुद्धले भन्नुभए अनुसार सिद्धार्थलाई राजदरबारमा हुँदाखेरी थाहा थियो जन्मेपछि मानिस एकदिन बूढो, रोगी र मृत्यु हुन्छ भनेर । अरू दरबारमा र राजपरिवारहरूमा थरिथरी खानाका परिकारहरू खुवाउने गरिन्थ्यो । तर, कपिलबस्तुस्थित शुद्धोदन महाराजको दरबारमा सिद्धार्थ कुमारमा विरक्तिभाव नआवस् भन्ने लक्ष्य राखी राजपरिवारहरू र कर्मचारीहरू बीच कुनै भेदभाव नराखी खाना खुवाइन्थ्यो । तर, यी विषयहरूबारे बुद्ध जीवनीमा केही उल्लेख भएको पाइँदैन ।

त्यसैले यस लेखमा बुद्ध जीवनीमा नभएका तर सिद्धार्थ कुमारले गर्नु भएका तपस्या र उहाँमाथि घटेका घटनाहरूबारे बुद्ध स्वयंले बताउनु भएका कुराहरू यहाँ प्रस्तुत गर्न खोजिएको छ । यस घटना बुद्धले सुनक्खत्त नामक भिक्षुको अज्ञानताको कारणले भन्नुभएको देखिन्छ ।

बुद्धकालीन समयमा भिक्षु संघमा सुनक्खत्त नाम गरेको एकजना भिक्षुले चीवर छोडी गृहस्थी हुन पुगेछ । सुनक्खत्त बैशालीस्थित लिच्छवी परिवारका थिए । गृहस्थी बनिसकेपछि त्यस व्यक्तिले बुद्धको निन्दा चर्चा गर्दै हिंड्न थालेछ । उसको भनाई यस्तो थियो -“ऋद्धि चमत्कार कसरी प्राप्त गर्ने, कसरी उडेर जाने, मानिस मरिसकेपछि कहाँ जन्म लिन जान्छ आदि विषयमा बुद्धलाई केही ज्ञान नभएको कारणले यस विषयहरूमा बुद्धले केही नबताउनु भएको हो । बुद्धले सधैं बुद्धको शिक्षा अनुसार आचरण गरे मात्र दुःखबाट मुक्त हुनेछ र चित्त शुद्ध हुनुपर्छ आदि आदि मात्र भन्ने गर्नुहुन्छ ।

यसरी सुनक्खत्तले बुद्धमाथि निन्दा चर्चा गर्दै हिंडिराखेको सबै कुरा सारिपुत्र महास्थविर भिक्षाटन जानुहुदा सुन्नु भएछ ।

भिक्षु सारिपुत्रलाई सुनक्खत्तका यी नराम्मा आचरणहरू देखि मन खिन्न भई उहाँ बुद्धसमक्ष जानुभई यसबारे सबै कुराहरू बताउनु भयो । सबै कुराहरूको जानकारी लिनु भएपछि बुद्धले भन्नुभयो - सारिपुत्र ! सुनक्खत्त अज्ञानी र मूर्ख रहेछ । तर, उसले मेरो निन्दा गर्ने मनसाय लिई जुन कुरा प्रचार गर्दै हिंडेको छ ती सबै मेरा निन्दा नभई प्रशंसा हुन जानेछ । हुन पनि हो सारिपुत्र ! मैले सबैलाई दुःखबाट मुक्त हुने शिक्षा मात्र दिइराखेको छु । चित्त शुद्ध गरेर आफ्नो आचरण राम्रो बनाउन सकेमात्र यस लोक र परलोकमा हाम्रो कल्याण हुनेछ । तर ऋद्धि देखाउने, उडेर जाने र मरिसकेपछिका कुराहरू बताउने आदि कार्यमा लाग्ने हो भने मानिसहरूमा यसले ज्ञान होइन अहंकार र आडम्बर मात्र बढाउने गर्छ ।

यत्तिमात्र होइन, महासिंहनाद सूत्रमा बुद्धको योग्यता र ज्ञानको विषयमा थुप्रै कुराहरू उल्लेख गरिएका छन् । तीमध्ये यहाँ तपस्याको बारेमा मात्र केही अंश उल्लेख गर्न लागेको छु ।

गौतम बुद्धले सारिपुत्रलाई भन्नुभयो - त्यसबेलाका धार्मिक मानिसहरू दुःखबाट मुक्ति पाउनका लागि आहार शुद्धिमा विश्वास राख्थे । उनीहरू खाना नखाइकन तपस्या गर्थे । त्यसैले दुःखबाट मुक्त हुनका लागि र बोधिज्ञान प्राप्तिका लागि त्यही बाटो उपयुक्त छ कि भनेर मैले पनि कम मात्र खाना खाई तपस्या गर्ने । दिनको तीन चार छाक खाना खानु पर्ने व्यक्ति मैले दुई छाक र एक छाक मात्र खाना खाई महिनौ बिताएँ । पछि एक दिन बिराएर, दुई दिन बिराएर, तीन दिन बिराएर, चार दिन बिराएर गर्दागर्दै हप्तौं दिन बिराएर पनि कम खानाको सेवन गर्न थालें । चामल पखालेको झोल मात्र पनि सेवन गर्ने । अन्तमा चामलको एक गेडा र तील एक गेडा मात्र खाएर पनि महिनौ र वर्षौ बिताएँ । रूखका पातहरू मात्र खाएर भए पनि दिन बिताएँ । त्यति मात्र होइन, कहिले गोबर खाएँ भने कहिले आफ्नै मलमूत्र समेत पनि खाएर बिताएँ ।

गर्मीमा आगो बाली दिउँसो मध्यान्ह समयमा मैदानमा बसी घाम तापें भने जाडोयामको तुषारो परेको बेला राति जंगलमा बस्थे । त्यति मात्र होइन, म नाङ्गै पनि बसेको छु । कहिले काहीं बोराको वस्त्र लगाएर पनि बसें । मसानमा मूर्दाको शरीरमा टाउको अडेस लगाई

सुतिराखेको बेला गोठालो आई मेरो शरीरमा मुतेर, थुकेर र धूलोले समेत छरेर जान्थे । तर मैले उनीहरूप्रति अलिकति पनि रिस गरिन ।

यसरी अनुभव गरिसकेपछि आहार सेवन नगरेकाले म यति दुब्लाएँ कि पेटमा छुँदा कम्मरको हाडमा समेत छोइन्थ्यो । मेरा आँखा इनारको खाल्डो जस्तै भित्र पसेको थियो त्यसबेला म अस्सी नब्बे वर्षको बूढो देखिन्थे । ननुहाएकोले शरीर मयलको पत्रले भरिएको थियो । फलस्वरूप जीउमा हातले मल्दा केराको बोक्रा छोडाए जस्तै मयलको पत्र उफ्केर आउँथ्यो । टाउकोमाथि हात राख्दा केश सबै ढिक्को भएर जमेको हुन्थ्यो । यसरी मानिसहरूको विश्वास कतिसम्म ठीक रहेछ भनेर जाँचनको लागि मात्र मैले यस्तो अनुभव गरिरहेको थिएँ ।

तर मैले थाहा पाएँ । यी सबै प्रकारका तपस्याहरू त केवल अन्धविश्वास मात्रै रहेछ । यस सत्य कुरालाई थाहा पाइसकेपछि मैले यस्तो तपस्यालाई चटककै त्यागें । अनि मात्र मलाई बोधिज्ञान लाभ भयो र म बोध भएँ ।

तर, यी सत्य कुराको बारेमा त्यस मूर्ख सुनक्खतलाई के ज्ञान हुन्थ्यो र ? यसरी सिद्धार्थ छुँदाखेरी गर्नु भएको तपस्याको वर्णनलाई बुद्ध हुनु भएपछि उहाँले बताउनु भएको विषयमा एक पटक गहिरिएर अध्ययन गर्दा हाम्रो जीउभरी काँडा फूलने गर्छ । तर यी कुराहरू महासिंहनाद सूत्रमा उल्लेख भए अनुसार यहाँ केही अंशमात्र प्रस्तुत गरेको छु । बुद्धले आफैले बताउनु भएका यी कुरा र शैलीहरू हामीले अध्ययन गर्न योग्य विषय बनेको छ ।

सिद्धार्थ कुमारको यस्तो कहलि लाग्दो तपस्याको वर्णन सुनेर यसबाट हामीले के थाहा पाउन सक्छौं भने बुद्धले जस्तो दुःख कष्टलाई अनुभव गर्ने व्यक्ति यो संसारमा अरू शायदै होला । उहाँ अरूले दुःख दिलाएर दुःख भोग्नु भएको व्यक्ति नभई ज्ञान प्राप्त गर्नको लागि उहाँ आफूखुसी दुःख भोग गर्नु भएको व्यक्ति हुनुहुन्छ । त्यसैले उहाँ महापुरूष भनी मान्न योग्य व्यक्ति हुनुभयो । दुःखलाई अनुभव नगरेको व्यक्ति महापुरूष बन्न सक्दैन । तसर्थ ठूलो नेता र महापुरूष बन्नका लागि निस्वार्थ त्याग र तपस्याको खाँचो पर्दछ । दुःखबाट मुक्त हुनको लागि दुःखदेखि डराउने व्यक्ति महापुरूष हुन सक्दैन भन्ने कुरा उहाँको जीवनीबाट पनि शिक्षा लिन सकिन्छ । ■

कडा रोग, सजिलो उपचार

बुद्धको अनुभव र भनाई अनुसार मन नै मुख्य कुरा हो किनकि जुनसुकै अवस्थामा वा कुरा पहिले मनमा उत्पन्न हुन्छ । मन शुद्ध भई चिन्ताबाट मुक्त भएमा निरोगी जीवन बिताउन सकिन्छ । संसारमा जति पनि रोगहरू छन्, तीमध्ये ९० प्रतिशत रोगहरू मनबाट हुने कुरा वर्तमान वैद्य (डाक्टर) हरूले स्वीकार गरेका छन् । विशेष रूपले रक्तचाप र मधुमेह जस्ता रोगहरू मनको पीरबाट नै हुन्छन् ।

शारीरिक रोगलाई निको पार्न औषधि छ, तर मानसिक रोगको लागि औषधि छैन । मानसिक रोगलाई निको पार्न सक्ने एउटै कुरा मनले नै हो । एकजना यूरोपीय महाशयलाई पेटको रोगले सतायो । र उनले धेरै डाक्टरहरूबाट जाँच गराए । डाक्टरहरूको कुराले सन्तोष नभई अरू बैद्यकहाँ पनि गए । एकजना डाक्टरले उनको रोगलाई चिनेर “औषधि” दिए । त्यो एकै मात्रा औषधिले उनको रोग निको भयो । त्यो औषधि अरू केही नभएर अलिकति रङ्ग मिसाएको चिसो पानी मात्र थियो । उनको रोग मानसिक रोग थियो । अर्थात् मनले नै जन्माएको रोग थियो । मनले नै विचार गरेर मनको रोग निको पारिदिए ।

जोक रक फेलर अमेरिकाका विश्वप्रसिद्ध एक महाजन हुन् । उनको एक दिनको आमदानी पाँचलाख हुन्छ । यति विशाल धन भएका धनीको मन बिग्रेकोले उनीमाथि विपत्ति आइपऱ्यो । उनले एकदिन धेरै मालसामान राखेर एउटा जहाज सामुद्रिक मार्गबाट विदेशमा पठाए ।

त्यो जहाज समुद्रको बीचमा पुगनासाथ ठूलो तूफानमा पऱ्यो । जहाजलाई भने केही नोक्सान भएको थिएन । जहाजलाई क्षति भयो कि भनी उनी चिन्ताग्रस्त भए । आत्तिन लागे । त्यही चिन्ता र पीरले उनलाई एक अपूर्व रोगले सतायो । खान मन लागेन । निद्रा लागेन । उनको टाउको सम्पूर्ण पाकेर भर्न थाल्यो । अनि उनले घोषणा गरे- “यदि कुनै

बैद्यले मेरो घरमा काम गर्ने नोकरले खाने खानाको आधाजति पनि खाने रूचि बढाउनसक्यो भने मेरो सारा सम्पतिको आधा भाग उसैलाई दिनेछु ।”

त्यसताक रक फेलर महाशय ५३ वर्षका थिए । भाग्यवश उसकहाँ एकजना अनुभवी मनोवैज्ञानिक बैद्य आइपुगे । बैद्यले उनको रोग शारीरिक नभई मानसिक भएको थाहापाई उचित उपदेश दिए । उपदेशानुरूपको आचरण गरी ५३ वर्षमा मर्न लागेको मान्छेको आयु बढेर ९८ वर्षसम्म पुग्यो । ती अनुभवी मनोवैज्ञानिक डाक्टरले दिएको अर्ति के थियो ? त्यो जान्नलायक छ ।

अतीतं नानुसोचन्ति-नप्य जप्पन्ति अनागतं ।

पच्चुप्पन्नेन यापेन्ति- तेन वण्णो पसीदति ॥

अर्थ- बितिसकेको कुरामा शोक नगर्नु । भविष्यको लागि चिन्ता नगर्नु । वर्तमान अवस्थामा सन्तुष्ट भई प्रशन्नतापूर्वक जीवित हुनु उत्तम छ, अनि सुख पाउँछ । स्मरण रहोस्, यो बुद्ध वचन हो ।

हामी सबै प्रशन्न भई जीवित हुन चाहन्छौ । तर चाहेबमोजिम सुख पाइँदैन । त्यसका मुख्य कारण दुइटा छन्- (क) अतीतबारे शोक गर्नु र, (ख) भविष्यको बारे चिन्ता गर्नु ।

कुनै कुनै व्यक्ति अतीतको चिन्ता र शोक गर्छन् त अरु भविष्यको बारेमा प्रार्थना गर्दै समय बिताउँछन् । तर वर्तमान अवस्थालाई बुझ्ने थोरै मात्र छन् । बुद्धको भनाइअनुसार, वर्तमान अवस्थालाई बुझेर राम्रो पार्नुमै जाति छ, बेश हुन्छ ।

हामी सबैबाट गल्ती हुनसक्छ । त्यो भइसकेको गल्तीमा पश्चात्ताप गर्नु त्यसको सहि उपचार होइन । सन्तापले हाम्रो अमूल्य समय बर्बाद मात्र हुन जान्छ । त्यति मात्र नभई चित्तलाई पीडा र कष्ट पनि पुऱ्याउँछ । गर्नुपर्ने उपाय त फेरि त्यस्तो खालको गल्ती नदोहऱ्याउनु नै हो ।

भविष्यको बारेमा आशा गर्नु त्यति हानीकारक नभए तापनि त्यसैको भरोशामा बस्नु व्यर्थ हो । भविष्यको विश्वास लिन सकिँदैन ।

वर्तमान अवस्थामा राम्रो भएको र उत्साही रहेको खण्डमा उज्ज्वल भविष्य अवश्यम्भावी छ ।

वर्तमानप्रति भने हामीले अवश्य विश्वास लिनसक्छौं । आफ्नो हातमा भएको अवस्था यही वर्तमान नै हो । अतः वर्तमान अवस्थामा राम्रोसँग जीवन बिताउन सके अतीत पनि राम्रो हुन्छ, किनकि वर्तमान अवस्थामा नै भोलि-पर्सि अतीत हुनजान्छ । त्यस्तै वर्तमान राम्रो भयो भने भविष्य पनि अवश्य राम्रो हुन्छ, किनकि भविष्यको कारण वर्तमान नै हो कुनै कारणवस् वर्तमान खराब भयो भने अतीत र भविष्य दुवैको अवस्था नराम्रो हुनेछ ।

पश्चात्ताप र महत्वाकांक्षाले चित्तलाई पीडा हुन्छ । बैद्यहरूको विश्वास अनुसार यस्तो किसिमको चिन्ता र पीर नै मानसिक रोगको कारण हो । चित्त खराब भयो भने त्यसबाट शरीरको रगत खराब हुन्छ । अनि अपवित्र रक्तबाट सारा शरीर विषमय बन्छ । यसरी विषको फैलावटबाट निरोगी पनि रोगको शिकार हुनजान्छ । रोगीको अवस्था त झन खराब हुनजान्छ ।

बिरामीलाई जति औषधिको खाँचो छ, त्यति नै चित्तलाई प्रीति र आनन्द पनि आवश्यक छ । चित्त प्रशन्न भएमा शरीरको रगत पनि शुद्ध हुन्छ । अनि मुखमा तेज आउँछ । फलस्वरूप शरीरबाट रोग भागेर जान्छ ।

बर्माको एउटा अर्को घटना प्रस्तुत गर्छु । अतीतका बर्माका बौद्ध राजालाई एउटा असैह्य रोगले सतायो । बैद्यहरूले आशा छाडिदिए । धार्मिक विश्वास अनुसार अन्तिम अवस्थामा भिक्षुहरूलाई निमन्त्रणा दिएर परित्राण पाठ गर्नका निमित्त अनुरोध गरे । परित्राण सूत्र पाठपछि एकजना महास्थविर भिक्षुले केही शब्द भन्नुभयो, “महाराज ! धेरै चिन्ता र काममा व्यस्त हुनुभएका तपाईंलाई आराम लिने मौका मिलेको छ । यो अनित्य संसार हो । वर्तमान समयलाई सदुपयोग गर्नुहोला । राज्यको बारेमा चिन्ता नगर्नु होला । दरबारको पनि चिन्ता नलिनु होला । त्रिरत्नको गुण स्मरण र मैत्री करुणापूर्वक समय बिताउनु होला । प्रशन्न भई बस्नु होला । राजाले त्यसै अनुसार समयलाई सदुपयोग गरी काम गरे । आश्चर्य के भने राजाको अनुहारमा प्रकाशमय र उज्यालो हुन

थाको न्यो । राजाको हँसिलो मुख देखेर बैद्यहरूले फेरि औषधि दिन थाले । केही दिनभित्र राजाले पूर्ण स्वास्थ्य लाभ गरे । यी घटनाहरूबाट यही स्पष्ट हुन आउँछ कि बिरामीहरू सधैं प्रशन्न मुद्रामा बस्नु लाभदायक छ । यस्तै स्वास्थ्य लाभार्थ काम लाग्ने केही घटनात्मक कुराहरू प्रस्तुत गर्नु उपयोगी होला भन्ने ठान्दछु ।

श्रीलंकामा एउटा अमूल्य उक्तिको प्रचलन छ, “नरिसाउनु, रिसायो भने छिट्टै बूढो हुन्छ ।” कुनै व्यक्तिलाई रिस उठ्यो भने उसको शरीरको गतिविधि नै बदलिन्छ । आँखा रातो हुन्छ । मुख कालो हुन्छ । शरीर काम्न थाल्छ । यसको कारण चित्त र शरीरको रगतको बीच धेरै सम्बन्ध छ । रिस आउना साथै चित्त कलुषित हुन्छ, रगत अपवित्र हुन्छ । अनि, सारा अङ्ग-प्रत्यङ्गसमेत खराब पारी शरीर रोगको घर बन्न पुग्छ ।

स्वास्थ्य लाभको लागि धेरै नखानु र सन्तुष्ट हुनु पनि जरूरी छ

धेरै सफा सुगन्ध भए पनि, सफा पानी पिउन पाए पनि, राम्रो खाना खान पाए पनि, रोगबाट बच्न गाह्रो छ । राजाहरूको दरबार सफा सुगन्ध छैन र ? त्यहाँका भाँडा कुँडाहरू सफा हुँदैनन् र ? दरबारमा राजाको विरोध गरेर कुरा गर्नेहरू होलान् र ? त्यहाँ जाडो वा गर्मीबाट बचेर बस्न सकिदैन र ? त्यहाँ सरुवा रोग हुनेहरूसित बस्नुपर्ला र ? तर त्यसो भएता पनि राजाहरूलाई पनि रोग लाग्छ, राजाहरूले पनि बिरामी भएर डाक्टरलाई पालेर दुःखमयी जीवन बिताउनुपर्छ । निरोगी भएर बस्न धेरै खानु पनि हुँदैन, लोभी नभइकन सन्तोषी पनि हुनुपर्दछ, प्रफुल्ल मनका साथ बस्नुपर्दछ । परिश्रम पनि गरिरहनु पर्दछ । त्यसै बस्नु हुँदैन । यी कुराहरू बुझाउनका लागि एक दुईटा राजाहरूको घटना बताउँछु ।

बुद्धको पालामा कोशल भन्ने एक राजा थिए । एक दिन त्यो राजा खाना खानासाथ बुद्धकहाँ गए । पेट टन्न भरेको र पेट ठूलो भएकोले उनी राम्ररी बस्न पनि सकेनन् । त्यस राजाले गौतम बुद्धले भन्नुभएको कुरा पनि राम्ररी बुझ्न सकेनन् । बुद्धले सोध्नुभयो महाराजालाई आराम छैन कि ? आराम नलिइकनै आउनुभएको हो कि ? कोशल राजाले भने- भो भगवान, मलाई ठूलो दुःख छ । म राम्ररी घोडा चढ्न मात्र नसकेको होइन, मलाई हिँड्न, बस्नु, उठ्न समेत गाह्रो छ, अरूको मद्दत चाहिन्छ । अहिले पनि म यहाँ राम्ररी बस्न सकिरहेको छैन । त्यसैले के गरे आराम मिल्छ होला ?

गौतम बुद्धलाई थाहा थियो - कोशल राजा दिनको दुई तीन माना चामलको भात खानुपर्ने । धेरै खानुपर्ने खालको थियो । त्यसैले बोसो बढेर भुँडी ठूलो भएको हो । उहाँले भन्नुभयो- महाराज, दिनदिनै भात खानु हुँदा

चार पाँच गाँस खाने रुचि भएको बेलामा नै खान छोडेर पानी पिउनुस् । बढी भन्याङ्ग उक्लने र ओर्लने गर्नुस् । शारीरिक परिश्रम गर्नुस् । यो एउटा मन्त्र खानु अगाडि वा खाइरहेको बेलामा सम्भनुस् ।

चत्तारो पञ्च आलोपे अभुत्वा उदकं पिवे,
अलं फासु विहाराय पहितत्तस्स रोगिनो ।

अर्थ- चार पाँच गाँस खाने रुचि भएता पनि नखाइकन पानी पिउनु । स्वास्थ्य लाभ गर्न चाहने अस्वस्थ व्यक्तिहरूलाई यो औषधि हो ।

धेरै नखाई परिश्रम गर्नुस् । महाराज, तपाईंलाई आराम हुनेछ । बुद्धको यस्तो उपदेश र मन्त्रअनुसार दिनदिनै खाइरहेको बेलामा बुद्धले दिनुभएको मन्त्र एकजना मन्त्रीले सुनाउने गर्दथ्यो । अनि राजाले दिनदिनै खान पनि कम गरे । अलि-अलि राजकाजमा पनि आफै गएर रेखदेख गर्न जाँदा केही परिश्रम पनि हुन गयो । चिन्ता पनि घट्यो । पेट पनि सानो भएर सजिलैसित बस्न र उठ्न सक्ने भयो । २-४ महिनापछि घोडा पनि सजिलैसित चढ्न सक्ने भए । राजाको मन अत्यन्त हलुङ्गो भयो । ठूलो सुखको अनुभव भयो । भगवान् बुद्धकहाँ गएर आफ्नो स्वास्थ्य लाभ भएको खुशीको खबर सुनाउन गए ।

असन्तोषी राजालाई आराम नभएको एउटा अर्को घटना पनि प्रस्तुत गर्छु । एउटा राजालाई खाने रुचि पनि लागेन, निन्द्रा पनि लागेन, धेरै दुःख भयो । त्यस राजालाई असन्तोषको कारणले त्यसो भएको हो भने चालै थिएन । धेरै पैसा मात्र थुपार्ने चिन्ता भएकोले मानसिक रोग भएको थियो । ठूला-ठूला वैद्यहरूलाई बोलाए । रोगको जाँच गर्दा कुनै रोग पत्ता लागेन । राजालाई भन्-भन् अशान्ति बढ्यो । “कामै नलाग्ने वैद्यहरू, मलाई निन्द्रा नआएको, खाने रुचि नभएको रोग भएको पनि थाहा नपाउनेहरू, कुनै पनि रोग छैन भन्नेहरू, तिमीहरूले कस्तो वैद्य शास्त्र पढेर आएको ?” भनेर बेस्सरी गाली गरे ।

राजाले देशका नामी वैद्यहरूलाई खोज्न पठाए । एकजना मनोवैज्ञानिक वैद्य आयो । उसले जाँचेर हेर्दा बुझी हाल्यो राजालाई जति भए पनि नपुग्ने लोभी बानीले गर्दा मानसिक रोग लागेको रहेछ । राजालाई भन्न असजिलो लाग्यो । त्यस वैद्यले एउटा उपाय खोज्यो- एक

घण्टाभन्दा बढी टाउको देखि खुट्टासम्मै मेशीनले जाँच्यो । राजाको आँखा फाटेर हेर्‍यो । जिब्रो बाहिर निकाल्न लगाएर घाँटीको जाँच गर्‍यो । पेट थिचेर हेर्‍यो । सबै नडको परीक्षण गर्‍यो । लिंगको पनि जाँच गर्‍यो । यो सबै राजालाई चित्त बुझाउनको लागि मात्रै गरिएको थियो । हामीले पनि बिरामी हुँदा धेरै समयसम्म नाडी छ्यामी, लामो श्वास तान्न लगाएर जाँच गर्दा चित्त बुझ्छ, वैद्य एकदम जान्ने रहेछ भन्ने विश्वास हुन्छ । जाँच सकेर केही समयपछि वैद्य घुरिराख्यो । राजाले सोधे- के मेरो रोग पत्ता लाग्यो ? वैद्यले उत्तर दियो- महाराज, रोगको पत्ता लाग्यो । तर औषधि खाने चाहिँ होइन । एकदमै हर्षित भएर आनन्दले बसिराखेको व्यक्तिको एउटा भोटो लाउनुपर्‍यो ।

राजा अकमकिए । चिन्ता केही नभएको आनन्दले बसिराखेको व्यक्तिको एउटा भोटो लाउनासाथ रोग निको हुने पक्का हो भनी सोध्यो । वैद्यले भन्यो- महाराज, रोग पक्कै निको हुन्छ । म ग्यारेण्टी दिन्छु । फरक हुँदैन महाराज । तरुन्तै मन्त्रीहरूलाई बोलाएर, वैद्यले भनेको कुरा सुनाए । चारै दिशातिर मानिसहरूलाई पठाए । जति छिटो सक्यो चिन्ता नभएको आनन्द र सुखले बसिराखेको व्यक्तिको भोटो एउटा लिएर आउन भन्यो ।

राजाको हुकुम अनुसार सरकारी मान्छेहरू गए । तिनीहरू धनीहरूका ठूला-ठूला घरहरूमा गएर सोधे-यहाँ तपाईंहरू आनन्दै हुनुहुन्छ ? चिन्ता भनेको केही छैन ? उनीहरूले उत्तर दिए- कहिले काहीं मात्र आनन्द छ जस्तो लाग्छ तर धेरैजसो समय त चिन्ता नै हुन्छ । पैसा नहुँदा सानो मात्र पीर र दुःख छ । कुनै एउटा सानो काम गर्नलाई सरकारी मान्छेको चाकडी गर्नुपर्दथ्यो । घूस ख्वाउनुपर्‍थ्यो । अहिले करोडौं रुपियाँ हुँदा ठूलो पीर छ । घर ठूलो बनाउनुपर्‍यो । नमीत्रो खानु हुँदैन । सरकारलाई कर तिर्ने पीर, दाजु-भाइको बीच अविश्वास, कर्मचारीहरूको इमान्दारिता नभएको पीर, दाजु भाइहरू छुट्टिन लाग्दा भगडाको पीर, जुन घरमा गए पनि यस्तै पीरको कुरा मात्रै सुन्न पाउँछन् । साँच्चै नै आनन्दी र चिन्ताबाट मुक्त भएकाहरू कोही पनि देखिएनन् । तीन दिशातिर गएका तीन समूहहरू आनन्दले बस्ने कोही पनि नभेटेर खाली हात फर्के ।

राजा निराश भए । मेरो रोग निको नहुने देखियो भनेर सोचे । तर एक समूह फर्केको थिएन । तिनीहरूले त पक्कै आनन्दी र चिन्ताबाट मुक्त व्यक्तिको भोटो लिएर आउने छन् भन्ने विश्वास राजाको थियो । अर्को एक समूह धनी व्यक्तिहरू बस्ने ठाउँमा आनन्दले बस्ने भेट्टाउन नसकेर कायल भए । खाली हात फर्कनु त हुँदै हुँदैनथ्यो । यस्तो मनमा लिई गाउँतिर लागे । गाउँमा एउटा पाटीमा एक जना माग्ने बाजा बजाएर खूब आनन्दका साथ गीत गाइरहेको थियो । मानिसहरू पनि हूल गरेर आनन्दले त्यस माग्नेको गीत सुनेर लट्ठ भइराखेका थिए । राजाका मानिसहरूले मनमा राखे- यति आनन्दले बसिराख्ने मैले एकजना पनि देखेन । यसैको भोटो एउटा लानुपर्ला । उनीहरू त्यस माग्नेकहाँ गई सोधे- “तिमीलाई केही पीर र मर्का छैन ? तिमीलाई आनन्दै छ ?”

माग्नेले जवाफ दियो- “मलाई केही पीर छैन । आहा ! मेरो जीवनमा कस्तो आनन्द ! म जहाँ जहाँ जान्छु त्यहाँ-त्यहाँ घर हुन्छ । खान पाइन्छ । चोरले चोर्ने पीर छैन । पीर भएकाहरूलाई समेत ढोल बजाएर, गीत गाएर चिन्ता र पीर हटाइदिन्छु । दुई चार पैसा दिएर जान्छु । मन परेको किनेर खान्छु । केही पीर छैन, आनन्दै आनन्द छ ।”

राजाका मानिसहरूले मनमा राखे यसको भोटो लिएर राजालाई दिनु पर्‍यो । यस्तो विचार गरी माग्नेलाई भने- “ए तिम्रो भाग्य खुलेछ । तिम्रो भोटो एउटा देऊ धेरै पैसा दिन्छु ।” माग्नेले सोधे- “केको लागि ?” राजालाई औषधि गर्न भनेर ती दरबारी मानिसहरूले जवाफ दिए । माग्नेले भन्यो- “म गरीब छु भनेर मलाई हेला गरेको हो ? माग्नेको भोटो राजालाई ?” दरबारी मानिसहरूले भने- “साँच्चै भनेको हो । हेला गरेर भनिरहेका होइनौं । विश्वास गर, तिमीलाई हजार रुपियाँ दिन्छौं, तिम्रो एउटा भोटो देउ । तिमीले नयाँ भोटो सिलाएर लगाऊ ।”

माग्नेले भोटो फुकाली दियो । उनीहरूले पत्याएर पोको पारेर लगे । दर बारमा पुगे । उनीहरूको हातमा एउटा पोको देखेर राजा अत्यन्त खुशी भए । भोटो पायो ? भनेर राजाले सोधे । पायो भनेर जवाफ दिए । राजाले खुशी हुँदै लिएर हेरे । पसिना गनाएको एउटा भोटो, मैलो पनि छ । राजाले सोधे- “यो भोटो कस्तो व्यक्तिको हो ? कुन किसिमको आनन्दले बसिराख्नेको भोटो हो ?”

दरबारी मानिसहरूले भने- महाराज, ऊ एउटा भिखारी हो । ढोल बजाएर, गीत गाएर आनन्दले बसिराख्ने गर्दछ ऊ । उसलाई केही पनि पीर र चिन्ता छैन रे । जहिले पनि आनन्द रे ।

यो कुरा सुनेर राजा वाल्ल परेर लाटो भैँ भए । विचार गरे माग्ने, केही पनि नहुने, आनन्दले बस्ने । चिन्ता र पीर केही पनि छैन रे । मसँग यत्तिका राजवैभव भएता पनि सन्तोष छैन । जति भए पनि पुग्दैन । असन्तोषी भएकाले चिन्ता र पीरले निन्द्रा लागेन, खाने रुचि भएन । मानसिक रोग लाग्यो । त्यो वैद्य साँच्चिकै जान्ने वैद्य हो । उसले मेरो मनको कुरा बुझेको छ । त्यसैले उसले मलाई आनन्दले बसिराख्ने मान्छेको भोटो औषधिका रूपमा दियो । उसले मेरो रोग निको पारिदियो । अबदेखि आफूसित जे जति छ, त्यसैमा सन्तोषी हुन्छु । आजदेखि राम्ररी निन्द्रा लाग्ने भयो । खाने रुचि पनि हुने भयो ।

त्यस वैद्यलाई उपहार दिनुपर्ने भनेर राजाले बोलाउन पठाए । वैद्यलाई थुप्रै पैसा दिएर धन्यवाद दिई पठाए । राजाको रोग ठीक भयो । यस कथाबाट थाहा हुन्छ- सफा सुगन्ध मात्र भएर, मीठो खाना मात्र खाएर पनि रोग नहुने होइन । भौतिक सम्पत्ति सम्पूर्ण भए भैँ मानसिक अवस्था पनि सुध्दिनु पर्दछ । लोभ, रीस, ईर्ष्या, बदला लिने भावना, अरूलाई खुट्टा समातेर, फू गरेर तल झार्ने भावना, चुक्लि गर्ने बानी यी सबै रोगका कारणहरू हुन् ।

बुद्ध धर्म र युवावर्ग

बुद्ध धर्ममा युवावर्गको भूमिकाबारे चर्चा गर्नु अगाडि बुद्ध धर्मबारे छलफल गरौं । कस्तो प्रकारको गतिविधिलाई बुद्ध धर्म भनिन्छ एकपल्ट अध्ययन गर्नु आवश्यक छ । बुद्धको शिक्षा वा बुद्ध धर्मलाई धेरैले आ-आफ्नो दृष्टिअनुसार अंगालिरहेको देखिन्छ । जस्तै-

दार्शनिकहरूले बुद्ध धर्मलाई मुक्ति मार्ग- अर्थात् निर्वाणतिर मात्र लैजाने धर्मका रूपमा स्वीकारेका छन् । उनीहरूले आत्मा अनात्मा र पुनर्जन्म शब्दतिर धेरै रूचि र ध्यान दिएका छन् ।

बुढापाका श्रद्धालुहरूले बुद्ध धर्मलाई अनुसरण गरेर दान धर्म गरेर मरिसकेपछि स्वर्ग पुगिन्छ भनी ठानेका छन् ।

अधिकांश युवावर्गको दृष्टिमा बुद्ध धर्म अन्धविश्वास र कर्मकाण्डबाट मुक्त हुने शिक्षा हो । पुनर्जन्मलाई पनि बुद्ध धर्ममा स्थान छैन भन्ने उनीहरूको धारणा छ ।

बौद्ध साहित्य अनुसार उपयुक्त तीनै विचारधारालाई गलत भन्न मिल्दैन । बरू सबै ठीकै छन् भन्नु जाति होला । तर जहाँसम्म मैले बुझेको शिक्षा छ बुद्ध धर्मको मूल लक्ष्य निर्वाणलाभ गर्नु र अन्धविश्वासबाट मुक्त हुनु मात्र होइन । अपितु मानिसलाई सदाचारी र सेवामूलक बनाउनु नै बुद्ध धर्मको लक्ष्य हो । अर्को अर्थमा भन्ने हो भने बुद्ध धर्म मानवलाई शुद्ध मानव बनाउने धर्म हो । बलियोले निर्बलियोमाथि शोषण गर्नु, शक्तिशालीले कमजोरलाई दुःख कष्ट दिनु बुद्ध धर्म होइन ।

बुद्धको शिक्षामा शिल वा सदाचार समाधि वा चित्त चञ्चल हुनुहुँदैन भन्ने कुरामा विशेष ध्यान दिइन्छ । अर्थात् मनको वशमा नजान सचेत गराइन्छ । प्रज्ञा अर्थात् सबै ठाउँमा उचित र अनुचितको ज्ञान अथवा विवेक बुद्धि हुनुपर्छ भन्ने कुरामा बुद्ध धर्मले विशेष जोड दिएको छ ।

उल्लेखित गुणहरू सबै मानवमा हुनु आवश्यक छ । शीलमा नैतिकताको कुरो छ । त्यसैले चरित्र राम्रो पार्नुपर्छ । यसलाई ब्रह्मचर्य पनि भनिन्छ । बुद्ध धर्ममा ब्रह्मचर्यको भिन्नै अर्थ छ । आइमाईसित सम्बन्ध नराख्नुलाई मात्र ब्रह्मचर्य भनिदैन । आइमाईको सम्पर्कबाट कोसौं टाढा रहेता पनि यदि कोही व्यक्ति ईर्ष्यालु, भगडालु, महत्वाकांक्षी, लोभी छली र कपटी छ भने त्यो ब्रह्मचारी हुन सक्तैन । यस अर्थमा बुद्ध धर्म अनुसार मन पवित्र हुनु वा चरित्र शुद्ध हुनुलाई नै ब्रह्मचर्य वा उत्तमचर्या भनिन्छ । आइमाईको सम्पर्कबाट टाढा हुनु मात्र ब्रह्मचर्य होइन । गौतम बुद्धले त विवाहित गृहस्थीलाई पनि ब्रह्मचारी भन्नुभएको छ । उहाँका अनुसार यदि उसको चरित्र शुद्ध छ र अरू आइमाईप्रति कुदृष्टि राख्दैन, बलात्कार गर्दैन भने गृहस्थी पनि ब्रह्मचारी हुन्छ । बुद्ध धर्म अनुसार हृदय संकुचित हुनुहुँदैन । मन फूल जस्तै स्वच्छ र प्रफुल्लित हुनुपर्दछ । अनि मात्र कुनै व्यक्ति ब्रह्मचारी हुन्छ । मन शुद्ध भए जस्तै कर्म र वचनरूपी व्यवहार राम्रो हुनु पनि ब्रह्मचर्याको एक लक्षण हो ।

बुद्ध धर्मको मूल लक्ष्य निर्वाण लाभ गर्नु मात्र होइन । साधारण मानिसले विमुक्ति (निर्वाण) लाभ गर्नु असम्भव नभए पनि गाह्रो अवश्य छ । गौतम बुद्धले एकचोटि भन्नुभएको थियो-धनी र गरीबले निर्वाण लाभ गर्न सक्दैन । धनीलाई जति भए पनि पुग्दैन र तृष्णाले सताइराखेको हुन्छ । तृष्णारहित नभई कहाँबाट निर्वाण पाउँछ ? धेरै गरीबलाई जुनबेला पनि आधारभूत आवश्यकता बस्तुको अभाव रहन्छ । त्यस्तो अवस्थामा उसको मनमा कहाँ शान्ति हुन्छ ? यो सत्य हो बुद्ध धर्म दुःखबाट मुक्त हुनलाई हो । तर दार्शनिकहरूले सम्झीराखेको मरिसकेपछि पाउने स्वर्ग निर्वाण होइन । यो हिन्दू धर्मको मोक्ष जस्तो होइन । त्यस्तै धर्म कर्म गरेर मात्र स्वर्ग पुगिन्छ भन्ने कुरा पनि बुद्धको शिक्षामा पाइँदैन ।

बुद्ध धर्ममा अन्धविश्वास र कर्मकाण्डलाई कुनै प्रकारको स्थान छैन । वैदिक वा हिन्दू कर्मकाण्डबाट बौद्ध युवावर्ग अवश्य टाढा रहनुपर्छ । यस्ता कुरालाई आधार मानेर बुद्ध धर्म अंगालिरहनु अथवा बुद्धको शिक्षाको प्रचारमा लाग्नु सही तरिका हुने छैन । हामीले गलत

तौर-तरिकाको खण्डन गर्दै जानुपर्छ । सफल हुनु गान्हो पर्ला साम्यवादी देशमा पनि अन्धविश्वास हटाउनु कठिन भइरहेको छ । तर त्यसो भन्दैमा हामीले आफ्नो प्रयासलाई छोड्नुहुँदैन ।

मानौं कि कोही व्यक्ति अन्धविश्वास र कर्मकाण्डबाट मुक्त छ तर त्यो व्यक्तिको आचरण र व्यवहार राम्रो छैन, ऊ शोषक बनी अरूलाई दुःख दिन्छ, ऊ स्वार्थी र रिसाहा, छली, कपटी छ भने त्यो व्यक्ति सच्चा धर्मदूत र धर्म प्रचारक हुन सक्दैन । त्यस्तो व्यक्ति कदापि बुद्धको अनुयायी पनि बन्न सक्दैन । यी कुराहरूमा भिक्षु वर्ग र बौद्ध संघ संस्थाका कार्यकर्ताहरूले पनि ध्यान दिनुपर्छ । यी कुराहरू मनन गर्न योग्य छन् ।

जहाँसम्म मलाई लाग्छ कुनै व्यक्ति अन्धविश्वास र कर्मकाण्डबाट मुक्त नभएता पनि अरूलाई दुःख हुने, अरूको चरित्र हनन हुने काम कुरामाथि विचार गर्दैन भने पनि त्यो बुद्धको अनुयायी र सच्चा मानव हुन सक्दछ । शायद यो विचार युवावर्गको विचारको विपरीत पनि हुन सक्छ । तर म यो कुरा आफ्नै अनुभवको आधारमा लेख्दैछु ।

बुद्ध धर्ममा युवावर्गको दायित्व के हुनुपर्छ ? शुरुदेखि नै बुद्धको शिक्षा बहुरजहिताय र सेवामूलक रही आएका छन् । यो कुरा बुद्धत्व प्राप्तपछि सर्वप्रथम सारनाथमा प्रथम सन्देश, धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुहुँदा गौतम बुद्धले भन्नुभएको हो । अतः युवावर्गले सेवामूलक भावनाका साथ बुद्ध धर्मको प्रचार-प्रसारमा अग्रसर हुनुपर्छ । गुणात्मक र रचनात्मक काम गरेर अगाडि जानु आजको आवश्यकता हो । उदाहरणका लागि केही युवावर्गलाई यहाँ प्रस्तुत गर्न चाहन्छु । काठमाडौंको धर्मकीर्ति अध्ययन गोष्ठीका युवावर्ग रचनात्मक गतिविधि र धर्म प्रचारमा संलग्न छन् । उनीहरू अनाथालयमा रहेका असहाय र बाढीपीडितहरूलाई बस्त्र अनि अस्पतालहरूमा बैशाख पूर्णिमाको दिन विस्कुट र फलफूलको वितरण गर्दछन् । उनीहरू समय-समयमा श्रमदान गर्दछन् र गाउँमा स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउँछन् । त्यस्तै काठमाडौं युवा बौद्ध समूहले भोजपुर, चैनपुर, पाल्पा, तानसेन, सप्तरी, धाडिङ, लुम्बिनी गाउँ गोरखासम्म गई बुद्ध धर्म प्रचार गरिरहेको कुरा उल्लेखनीय छ । भक्तपुर युवा पुचः ठिमी

युवावर्ग र ललितपुर युवक बौद्धमण्डलहरूको कार्य पनि उल्लेखनीय छ । अहिले आएर तानसेन बौद्ध युवा संघ र धरान बौद्ध युवा साथी पनि रचनात्मक बौद्ध गतिविधिमा अग्रसर भइरहेको समाचार छ । हालै गोरखा, सप्तरी नवलपरासी तथा धादिङमा पनि युवावर्गले संगठित भई धर्म प्रचारार्थ युवा बौद्ध संघ स्थापना गरेको समाचार छ । यो गौरव र हौसला बढ्ने कुरो हो ।

यहाँनेर म ललितपुर र युवावर्गको आदर्शयुक्त र अनुकरणीय कामलाई प्रस्तुत गर्न चाहन्छु । एकजना शाक्य युवकले श्रेष्ठ जातिकी महिलासँग विवाह गरे । केही वर्षपछि त्यो शाक्य युवकको मृत्यु भयो । बेजातिसँग विवाह गरेको भनी शाक्य परिवार उसको मृत्यु संस्कार गर्न तयार भएनन् । निककै लामो गन्थन भयो रे ! अनि स्थानीय युवा बौद्ध वर्गले अघि सरेर उसको मृत्यु संस्कार गरिदिए । स्मरणीय छ, त्यही टोलबाट बुद्ध जयन्ती उत्सव अति उत्कृष्ट र भव्यरूपमा मनाइएको थियो । तर एक शाक्य युवकले अर्को जातिको महिलासँग विवाह गरे भनेर मृत शरीरलाई बहिष्कार गरियो । के उनीहरू बौद्ध हुन् त ? त्यो त बौद्ध धर्मको नाममा आडम्बर मात्र भयो । जाति भेद हिन्दू धर्मको र संस्कारको दाइजो वा कोसेली हो ।

म युवा बौद्धवर्गलाई अनुरोध गर्न र सुभाष दिन चाहन्छु । बौद्ध युवावर्गले हिन्दू संस्कार, रीति-स्थिति र दशैं आदि चाड पर्व पनि बहिष्कार गर्न सक्नुपर्छ । गएको दशैँलाई गुरुङ, मगर र थारू वर्गले बहिष्कार गर्नुपर्ने आवाज पनि उठाइएको थियो । यो बडो साहसिलो र उत्साहबर्द्धक अभियान हो । आमा बाबु दिवंगत हुँदाखेरी बर्खी बस्ने चलन पनि हिन्दू संस्कारबाट आएको हो । बुद्ध धर्ममा र बौद्ध देशमा यस्तो चलन छैन ।

ललितपुरको युवावर्गले जस्तै सेवामूलक भई रचनात्मक काम गर्न सकिए धर्ममा युवावर्गको दायित्व बोध हुनेछ ।

सफाइ गरौं, पुण्य हुने काम गरौं

सिद्धार्थकुमार कपिलवस्तुका राजा शुद्धोधनका छोरा हुनुहुन्थ्यो । तर, उहाँ राजदरबारमा होइन, लुम्बिनीको शालउद्यानमा रूखमुनि जन्मनुभयो । राजकुमार भए पनि राजदरबारभित्र अथवा घरमा जन्म नहुनुको अर्थ नै सो स्थानमा पर्यावरण ठीक नभएको बुझिन्छ । यसको मतलब राजदरबार सफासुगधर नभएको होइन, राजदरबारभित्रको आध्यात्मिक वातावरणचाहिँ उपयुक्त थिएन । बुद्ध स्वयंले भन्नुभएको थियो-

“पभस्सरमिदं भिक्खवे चित्तं तंच खो आगन्तुकेहि उपक्किलेसेहि उपक्किलिट्ठं” - अर्थात्, मानिस जन्मदा पवित्र हृदय लिएर जन्मन्छ, तर समाजको प्रदूषित वातावरणले गर्दा यसको चित्त अपवित्र हुनपुग्छ । (अंगुत्तर निकाय)

सिद्धार्थकुमार जन्मेको मात्र रूखमुनि होइन, उहाँले बुद्धत्व प्राप्त गर्नुभएको पनि पिपलको रूखमुनि नै हो । फेरि बुद्ध हुनुभएपछि सारनाथको रूखमुनि बस्तुभई धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभएको थियो । यति मात्र होइन, उहाँ कुशीनगरका दुईवटा शाल रूखमुनि महापरिनिर्वाण हुनुभएको थियो । यसरी उहाँले आफ्नो जीवनका मुख्य क्षणहरू रूखमुनि बिताउनु भएको मुख्य कारण नै रूख निस्वार्थ रूपमा परोपकार गर्नेको प्रतीक भएकाले होला, किनभने रूख भएको ठाउँमा हावा स्वच्छ हुन्छ । रूखले सबैलाई समान रूपले शीतल छायाँ दिन्छ, फल दिन्छ, काठपात र बाल्ने दाउरा दिन्छ । सुकेर आगोमा डढेर गोल र खरानी भइसक्दा समेत पनि यसले आफूले सक्दो काम दिइ नै रहन्छ । रूखले यसरी सबै प्राणीलाई बिना भेदभाव सेवा गर्छ, तर त्यसको बदला यसले केही पनि फल लिने आशा गर्दैन ।

मानिस एक उत्तम प्राणी भए पनि मरिसकेपछि यसको गन्हाउने शरीर केही काममा आउँदैन । कुहेर, गन्हाएर फाल्न हतार भइहाल्छ ।

तैपनि धेरैजसो मानिसहरू अज्ञानको वशमा रही बाँचुञ्जेल आफ्नो स्वार्थपूर्तिको लागि अरूलाई अप्ठ्यारो हुने कार्यहरू गर्न पछि हट्दैनन् । मानिसको अगाडि रूख पवित्र भएकाले होला- सिद्धार्थकुमारको जन्म, बुद्धत्व प्राप्त, बुद्धको प्रथम पटकको उपदेश र महापरिनिर्वाण (देहावसान) समेत रूखमुनि नै भएको हो । त्यसैले होला भिक्षुहरूले जथाभावी रूख काटेको बेला बुद्धले “भिक्षुहरूले रूखको हाँगासमेत भाँचनुहुँदैन” भनेर नियम बनाउनु भएको थियो ।

एकपटक एक प्रतिष्ठित व्यक्ति गौतम बुद्धकहाँ आएर प्रश्न गरेछ-

“केसँ दिवा च रत्तो च सदा पुञ्जं पवट्ठीत
धम्मट्टा सील सम्पन्ना के जना सग्गगामिनो

अर्थ - कस्तो पुण्य गच्यो भने रात दिन सधैं पुण्य बढ्छ ? सुगतिमा जानलाई उपकार हुने धर्म के हो ? कस्तो व्यक्तिलाई शीलवान र सदाचारी भनिन्छ ?

यसको उत्तर बुद्धले यसरी दिनुभएको छ -

“आराम रोपा वन रोपा ये जना सेतुकारका
पपञ्च उदपानञ्च ये ददन्ति उप्रस्सयं ते
धम्मट्टा सील सम्पन्ना तेजना सग्गगामिनो ।”

अर्थात् - “जसले अरूको उपकार हुनेगरी फूलबारी लगाउँछ, रूख रोपी (दाउराको लागि, जनावरको सुरक्षाको लागि) जंगल बढाउँछ, पुल बनाइदिन्छ, कुवा, पोखरी आदि बनाइदिन्छ, यात्रुहरूको लागि आराम गर्ने पाटीपौवा बनाइदिन्छ, उसको रात दिन पुण्य बढ्दै जान्छ, त्यस्तो व्यक्ति नै सदाचारी र धर्मात्मा हुन्छ ।” (संयुक्त निकाय)

बुद्धको यस कथनले स्पष्ट हुन्छ- बुद्धको शिक्षा र पर्यावरणको बीच धेरै नजिकको सम्बन्ध छ ।

मरूभूमिमा रूख नभएकोले त्यहाँ पानीको अभाव हुन्छ र ज्यादै नरमाइलो वातावरण हुन्छ । स्मरणीय छ, लुम्बिनी विकासको लागि लाखौं वृक्षारोपण गरेर जंगल बढाउने कार्य गरी प्रथम चरणको

कार्य शुरू भएको थियो । फलस्वरूप जंगलले गर्दा लुम्बिनीको शोभा बढ्यो । त्यही जंगल चराचुरूङ्गी र जीवजन्तुहरूको वासको लागि उपयोगी पनि भयो र वातावरण पनि स्वच्छ भयो ।

भगवान बुद्धको विचार अनुसार, रूख मात्र रोपेर पनि पुग्दैन । वातावरण स्वच्छ बनाउनका लागि मन स्वच्छ र सफासुगधर हुनु पनि अत्यावश्यक छ । मानिसले आफू बस्ने कोठा मात्र होइन, घर वरिपरिको वातावरण पनि स्वच्छ राख्नु जरूरी छ । यसको लागि भगवान बुद्धले भिक्षुहरूलाई यसरी निर्देशन दिनुभएको छ -

“वत्तं अपरिपूरेन्तो सीलं न परिपूरात, असुद्ध सीलो दुप्पञ्जो दुक्खा न परिमुच्चति ।”

अर्थात्, “कुचो लगाएर सफा सुगधर नगर्ने भिक्षुको शील (नियम) पूरा हुँदैन र यसको शील (चरित्र) अशुद्ध हुनेछ, प्रज्ञाहीन हुनेछ र दुःखबाट मुक्त हुन सक्दैन ।” (विनय पिटक)

बुद्धको यस कथनअनुसार, धर्म भनेको पूजा, आज्ञा र मासु नखानु मात्र होइन, यसका अतिरिक्त सफासुगधर गर्नु, रूख रोप्नु, फूलबारी बनाउनु आदि सधैं पुण्य बढ्ने वस्तु हुन् । त्यसैले गौतम बुद्धले भिक्षुहरूलाई चर्पीसमेत सफा गर्नुपर्ने नियम बनाइदिनुभयो । त्यही, नियम अनुसार, उहाँका अग्रशिष्य सारिपुत्र महास्थविर नित्य रूपमा भिक्षुहरू भिक्षाको लागि बाहिर गइसकेपछि प्रत्येक कोठामा जानुभई सफासुगधर गर्ने र चर्पीसमेत सफा गरेर मात्र आफू भिक्षाटनको लागि जाने गर्नुहुन्थ्यो ।

बुद्धको यही शिक्षा आजको लागि सान्दर्भिक भएको छ भन्नमा अतिशयोक्ति हुने छैन ।

कुन राजा ठूलो ? कुन राजा सानो ?

गौतम बुद्ध राजनीतिज्ञ नभए पनि राज्य शासन चलाउनेहरूलाई राज्य कसरी चलाउनुपर्ने भन्ने बारेमा उहाँ निर्देशन दिनुहुन्थ्यो । यो कुरा पालि बौद्ध साहित्यमा उल्लेख भएको पाइन्छ । राजदरबारसम्म बुद्ध स्वयं जानु भई राजनीति अर्थात् राज्य सञ्चालनबारे उपदेश दिनुहुन्थ्यो ।

कोशलराज बुद्ध भक्त भएता पनि न्यायपूर्वक अर्थात् जनहित हुने गरी राज्य सञ्चालन गर्दैनथे । आफूले चाहे जस्तै आफूलाई भलो हुने गरी मात्र राज्य गर्दथे । घूस पनि लिन्थे । लोभको इशारामा, द्वेषको वशमा परी, भय र मोहको वशमा परेर राज्य सञ्चालन गर्दथे । अर्को भाषामा भन्नु भने पक्षपात र लोभमा परी निर्दोषीलाई दोषी, अपराधीलाई निरपराधी बनाइदिन्थे । क्रोधका कारण आफूलाई मन नपर्ने व्यक्ति इमान्दार भए पनि दोषी बनाइदिन्थे । आफूलाई काम लाग्ने मान्छे रिसाउँला भनेर डराएर को दोषी र अपराधी, को निर्दोषी भन्नेबारे छानविन नगरिकन, सल्लाह नलिइकन अन्यायपूर्वक मुद्दा छिनिदिने गर्दथे । जनतालाई सारै दुःख पीर भइरहेको कुरो बुझी बुद्ध स्वयं दरबार जानु भई कोशल राजालाई भन्नुभयो- “दश राज धर्मअनुसार राज्य सञ्चालन गरे देशमा शान्ति हुन्छ, समृद्धि हुन्छ । अनि जनताले सुख सुविधा पाए राजा जनप्रिय हुन्छन् ।” उहाँले प्राचीन कालदेखि राजाहरूको धर्म दश प्रकारका छन् भन्नुभयो ।

१) दान, २) शील (सदाचार), ३) त्याग चेतना, ४) छलकपटी नहुनु, ५) नरम हुनु, ६) तपस्या (दुःख कष्ट सहनु), ७) क्रोधी नहुनु, ८) शोषक नबन्नु (हिंसक नबन्नु), ९) सहनशीलता, १०) विरोधको लागि विरोध नगर्नु । यी दश राज धर्ममा दान र परित्याग (त्यागचेतना) को एउटै अर्थ होइन । दान त कञ्जुस्याइ मनले धेरै कमाउने इच्छाले पनि दिने गरेको देखिन्छ । जस्तो कि चुनावलाई चन्दा दिएर कतिपय व्यापारीहरूले महंगी बढाएर पैसा कमाउने इच्छा राख्छन् । प्रसिद्धको

लागि पनि दान दिइन्छ । तर परित्याग भनेको परोपकार गर्ने मनले मात्र सेवाभावले सम्पूर्ण रूपमा त्याग गरेर दिनु हो । दानको सट्टा अरू केही आशा नगरीकन त्याग गर्नुलाई परित्याग भनिन्छ ।

शीलस्वभाव राम्रो हुनुपर्छ, संयमी इमान्दार, निहतमानी, सहनशीलता, नचाहिने ठाउँमा क्रोध नगर्नु, आफ्नो स्वार्थको लागि अरूलाई दुःख नदिनु विरोधको लागि विरोध नगर्नु यी दशवटा गुणहरू राजनीतिज्ञ नेताहरूमा नभई नहुने भएको छ । त्यसो भएता पनि वर्तमान राजनीतिज्ञहरूलाई बुद्धद्वारा निर्देशित दशराज धर्म ठीक छैन जस्तो लाग्छ । तर भगवान् बुद्धले कोशल राजालाई भन्नुभयो “दशराज धर्मअनुसार राज्य सञ्चालन नगर्ने राजाहरूको पतन हुन्छ । त्यस्ता राजाहरूको पतन भएको पनि छ । कौशल राजा गौतम बुद्धबाट दशराज धर्म सुनेर सचेत भए सतर्क भए अनि उनले बुद्धको निर्देशन अनुसार राज्य सञ्चालन गर्ने प्रयत्न गरे ।

एकदिन न्यायालयमा बसिरहेका बेला कोशल राजाका सामु ठूलो मुद्दा ल्याइयो । उनले बुद्धको निर्देशन अनुसार कुनै लोभलालच तथा पक्षपात नगरीकन न्यायपूर्वक मुद्दा छिनिदिए । दोषीलाई दोषी, निरपराधीलाई निर्दोषी बनाइदिए । घूस पनि खाएनन् । त्यस दिन राजालाई खूब आनन्द लाग्यो र अपूर्व अध्यात्मिक सुखको अनुभव भयो रे । तुरून्तै बुद्धकहाँ गई आफूलाई अपूर्व आनन्दको अनुभव भएको कुरा सुनाए ।

गौतम बुद्धले पहिले-पहिले पनि धर्म र न्यायपूर्वक राजमुखी भई राज्य सञ्चालन गर्नेहरू तथा आफ्नो दोष र गल्ती महसूस गरी राज्य गरिएको देशमा शान्ति र सुरक्षाको व्यवस्था भएको कुरा सुनाउनुभयो ।

पहिले-पहिले वाराणसीमा ब्रह्मदत्त भन्ने राजाले राज्य गरे जस्तै कोशल देशमा पनि मल्लिक नामका राजाले राज्य सञ्चालन गरेका थिए । दुवै राजाले जनहित हुने गरी राज्य गरेका थिए । तैपनि मनमा कुरा उठ्यो राज्य सञ्चालन गर्दा केही गल्ती भएको छ कि भूल भयो कि । यो कुरा थाहा पाउनका लागि महारानीदेखि मन्त्री तथा अन्य मान्छेहरूसँग समेत सोद्धा सबैले भने “सबथोक ठीक छ महाराज । केही पनि भूल देखिएन ।” तैपनि राजाको मनमा सन्तुष्टि भएन । मतलब चित्त

बुभेन । दरबारियाहरूले राजाको दोष कहाँ भन्छन् त ? केही दोष छ भने सुन्न जनताको तर्फबाट पनि सुन्न पऱ्यो नि । राजा आफ्नो देश बाहिर गएर बुझ्नुपऱ्यो भनेर बग्गीमा बसेर आफ्नो दोष खोज्न गए । उता कोशल राजा पनि आफ्नो दोष खोज्नुपऱ्यो भनेर राज्यबाट बाहिर निस्के, दुवै राजाहरूको एउटा गल्लीमा भेट भयो ।

मल्लिक राजाका सारथीले भऱ्यो- अरे ! यस रथमा कोशलका राजा मल्लिक हुनुहुन्छ बाटो छोडिदेउ ।

यताका सारथीले पनि भऱ्यो- यस रथमा पनि वाराणसीका राजा ब्रह्मदत्त हुनुहुन्छ । बाटो छोडिदेउ ।

दुबै तरफका बग्गीहरू सालिक जस्तै नचलिकन खडा रहे । अनि ब्रह्मदत्त राजाले भने - “गुण धर्मले ठूलो भएकोलाई बाटो छोडिदिनु पर्ला । सोध्न त्यो रथमा बसिरहेका राजाको गुण के छ स्वभाव कस्तो छ ?”

प्रश्न सुनेपछि मल्लिक राजाको सारथीले भऱ्यो- “हाम्रो राजा खराब स्वभावका सित खराब व्यवहार गर्ने , नरम स्वभावलाई नरम हुने, शान्त स्वभावलाई शान्त स्वभावले जित्ने, बेइमानीलाई बेइमानी भएर जित्ने किसिमका हुन् । त्यसैले बाटो छोडिदेउ ।”

ब्रह्मदत्त राजाको सारथीले भऱ्यो- “हाम्रो ब्रह्मदत्त राजा क्रोधीलाई मैत्रीले, अज्ञानीलाई ज्ञानी भएर, कंजुसलाई दान गरेर, भूठो बोल्नेलाई सत्य कुरा गरेर जित्ने किसिमका छन् । यस्ता राजा यस रथमा छन् । त्यसैले बाटो छोडिदेउ ।”

यति कुरा सुनिसकेपछि राजा मल्लिकले आफ्नो कमजोरी महसुस गरी ब्रह्मदत्त आफूभन्दा ठूला रहेछ भन्ने ठानी रथबाट ओर्लेर भने- “यत्तिका समयसम्म बाटो रोकी बाधा दिएँ । यसको लागि म क्षमा चाहन्छु । मैले आफ्नो भूल स्वीकार गरें । उनले आफ्नो सारथीलाई भने- “बाटो छोडिदेउ । त्यस रथमा मभन्दा ठूलो राजा हुनुहुन्छ ।”

बुद्धबाट यो कथा सुनी तत्कालीन कोशल राजाले आफ्नो गल्ती महसुस गरिकन राज्य राम्रोसँग सञ्चालन गरे । त्यसपछि उनले देशमा शान्ति कायम गरे भन्ने कुरा पालि साहित्यमा उल्लेखित छ ।

ज्योतिषशास्त्र मान्ने कि नमान्ने ?

रक्सी खराब चिज हो भन्ने सबैलाई थाहा छ, तैपनि धेरै जनाले सेवन गर्ने गर्दछन् । रक्सी खाएन भने इज्जत रहँदैन भन्ने ठान्छन् । बानी परेकोले पनि रक्सी त्याग्न चाहँदैनन् । त्यस्तै ज्योतिषशास्त्र भनौं या राशिफल पनि मानिसहरूलाई अम्मल भइसकेको छ ।

गौतम बुद्धले ज्योतिषशास्त्र राशिफलमा विश्वास गर्नुहुन्नथ्यो । साथै आफ्ना अनुयायीहरूलाई पनि त्यसमा विश्वास नगर्न सल्लाह दिनुहुन्थ्यो । बुद्ध भन्नुहुन्थ्यो- शास्त्रमा विश्वास गर्दै हिंड्यो भने अशान्ति हुन्छ । कर्म भन् बिग्रेर जान्छ ।

श्रावस्ती नगरकी एउटी केटीसँग बिहे गर्न एउटा केटो तयार भएछ । गाउँका केटाहरू दुलही लिन जान तयार भएको दिन उनीहरूको पुरोहित गुरुसँग जम्का भेट भएछ । उनीहरूले सोधेछन् - आज विवाहमंगलको कार्य छ, शुभमुहूर्त छ कि छैन ? नक्षत्र ठीक छ कि छैन ?

पुरोहितलाई रिस उठेछ । आफूसँग नसोधिकन दिन निश्चित गर्‍यो भनेर । अनि पुरोहित बाजेले आकाशतिर हेरेर भनेछन्- आज नक्षत्र ठीक छैन, आज विवाह गरेको खण्डमा सर्वनाश हुन्छ ।

ज्योतिषको कुरा सुनेर केटाहरू दुलही लिन गएनन् । उता श्रावस्तीवासी केटी पक्षले तोकेको दिन जन्ती नआएपछि आफ्नो अपमान भयो भन्ठानेर अर्कै केटासँग विवाह गरिदिएछन् ।

भोलिपल्ट गाउँलेहरू केटी लिन गए । श्रावस्ती नगरवासीले भने- तिमी गाउँलेहरू गँवार हौ, बेइमानी हौ । हिजो तिमीहरू लिन आएनौ, त्यसैले हामीले अर्कै केटासँग विवाह गरिदियौं । अब फर्केर जाऊ । त्यसपछि दुई पक्षबीच खूब झगडा भएछ ।

यी घटना भगवान बुद्ध भिक्षुहरूलाई सुनाइदिएछन् । भगवान बुद्धले भन्नुभयो-

नक्खत्तं पतिमानेत्तं अत्थो बालं उपच्चगा
अत्थो अत्थस्स नक्खत्तं किं करिस्सन्ति तारका

नक्षत्र अर्थात् ज्योतिषशास्त्रमा विश्वास गर्नेहरू मूर्ख हुन् । आफ्नो काम गरिहाल्नुपर्छ, नक्षत्रले के गर्छ ? ज्योतिषशास्त्र फजुलको कुरो हो ।

बिम्बिसार राजाका पुरोहित निःसन्तान थिए । विवाह गरेको १५/१६ वर्षपछि पुत्र जन्म्यो । पुरोहितले ज्योतिष बोलाएर सोधे- मेरो पुत्रको भविष्य कस्तो हुने हो ?

ज्योतिषले आफ्नो शास्त्र पल्टाएर भने- दुःखको कुरो ! तपाईंको पुत्ररत्न भविष्यमा चोर हुँदैछ । राजदरबारको ढुकुटी ताक्ने चोर हुनेछ ।

पुरोहितलाई सान्छै दुःख भयो । विवाह गरेर यत्तिका वर्षपछि बल्ल पुत्र जन्म्यो, त्यो पनि चोर हुने रे । खूब विचार गर्न थालेछ । मनमनै भनेछ- त्यो ज्योतिषको कुरा कहाँ सत्य हुन्छ र ! किन ज्योतिषको कुरामा विश्वास गर्ने ? मेरो छोरोलाई असल गुरुकहाँ राखेर राम्रो शिक्षा दिएर तालिम गरेको खण्डमा कहाँ चोर होला र ?

बच्चा ६/७ वर्षको भयो । राम्रो गुरुकूलमा भर्ना गरिदियो । गुरुकूललाई आजभोलि छात्रवास भनिन्छ । गुरुकूलको मतलब गुरुसँगै बसेर पढ्ने स्कूल हो । गुरुलाई पुरोहितले भनेछ- मेरो छोरोलाई जसरी भए पनि चोर नहुने शिक्षा दिनुहोला ।

त्यो गुरु पक्का गुरु रहेछ । बाह्र वर्षसम्म बच्चालाई तालिम दिइएछ । कोही नहुने ठाउँमा पैसा राखेर, मीठो-मीठो खाना राखेर आफू चाहिँ लुकेर हेरिरहेको रहेछ । त्यो केटाले लिन थाल्यो भने - “ए ! ए ! के लिन लागेको ?” भन्दोरहेछ । केटा भस्किंदो रहेछ । अनि गुरुले भने- “यस्तो चोरी काम गर्दाखेरी तर्सिन मात्र होइन, समातेर लान्छ, थुनिदिन्छ, पिट्छ, बद्नाम हुन्छ । बुबाको इज्जत जान्छ । कसैले विश्वास गर्दैन ।” बाह्र वर्षपछि केटाको तालिम पूर्ण भयो, अनि घर फर्क्यो । पुरोहितले पनि परीक्षा लिन थाले । आफ्नो छोरा पूर्ण रूपमा तालिम र ज्ञानी भएको थाहा पाएपछि आनन्दविभोर भए । ज्योतिषको अविष्यवाणी भूठो सावित भयो ।

बुद्धले ज्योतिषशास्त्रमा विश्वास नगरे पनि आजभोलि श्रीलंकाली, थाई भिक्षुहरू ज्योतिषशास्त्र र राशीफलमा विश्वास गर्छन् । विहारको शिलान्यास गर्नुपरे नक्षत्र अथवा शुभ मूर्त हेरेर मात्र गर्ने चलन छ । ज्योतिषशास्त्रले अथवा राशिफलले मानिसमा अन्धविश्वास बढाउँदै लैजान्छ । आफ्नो पाखुरीमा भरोसा गर्नुसट्टा भाग्यमा विश्वास गर्ने हुनजान्छ ।

त्यसैले गौतम बुद्धको शिक्षाअनुसार, ज्योतिषशास्त्र र राशिफललाई विश्वास गर्नु व्यर्थको कुरो हो । उहाँको शिक्षाअनुसार कर्म राम्रो भएमा भाग्य पनि राम्रो हुन्छ ।

आध्यात्मिक अवनति

बुद्धको शिक्षाअनुसार आँखाले रूप देखेर 'आहा ! कत्ति राम्रो छ' भनी अङ्ग-प्रत्यङ्गको बारेमा धेरै कल्पना गरेर आशक्त भई पलक्यो भने आध्यात्मिक उन्नति हुनसक्दैन । बुद्धले कहिले पनि भन्नुहुन्नथ्यो- आँखाले रूप नहेर । उहाँ यत्ति मात्र भन्नुहुन्थ्यो कि रूप हेर, तर आशक्त नहोऊ । आशक्त हुँदा पीर, दुःख हुन्छ, भने संयम हुनसके आध्यात्मिक उन्नति हुन्छ । इर्ष्यावश अरूलाई ढलाइदिने, अहित गर्ने काम आध्यात्मिक उन्नति होइन, अवनति हो । पञ्च इन्द्रियलाई संयम गरी राख्नसके आध्यात्मिक उन्नति हुन्छ । आजभोलि बलात्कार र हिंसा बढिरहेको छ । यसको कारणमा नियन्त्रणको अभाव नै हो ।

केही केही मानिसहरू सोध्ने गर्छन्-यस्तो विषम विलासिताको वातावरणमा मन वा इन्द्रियलाई कसरी नियन्त्रण गर्न सकिएला र !

तर, बुद्धको विचार र अनुभवअनुसार नाना प्रकारको दृश्य आफ्नो अगाडि विद्यमान भए तापनि संयमी भएर बस्न सकिन्छ । बुद्ध भन्नुहुन्छ- कमलको फूल हिलो र पानीमा उम्रिए पनि त्यो सफा देखिन्छ । समय-समयमा यो पनि भन्ने गर्नुहुन्थ्यो- भिक्षुहरू जन्महुँदाखेरि निर्मल र पवित्र थिए, तर पछि बाहिरी दूषित वातावरणले गर्दा कलुषित र धमिलो हुनपुग्यो । यसबाट थाहा हुन्छ-आध्यात्मिक मन र भौतिक पदार्थबीच घनिष्ट सम्बन्ध छ । मन शुद्ध हुनको लागि वातावरण पनि स्वच्छ हुनुपर्छ ।

एउटी महिलाका चारवटा छोरा थिए । धनसम्पत्ति पनि धेरै थियो । छोराहरू अलगगै बसे । आमाचाहिँ आफ्नो अंश भाग लिइकन साहिंला छोरासँग बसिन् । उनी बूढी भइन् । रोगग्रस्त भइन् । साहिंला छोरा र बुहारीले रोगी बूढीको सेवा गर्दैरहे । बुहारीको अनुहार उज्यालो थिएन । बिरामी हेर्न आएकाहरूले बुहारीसँग सोधेछन्- किन मुख अँध्यारो पारी बसेको, रोग हुनु र मृत्यु हुनु स्वभाविक प्रकृत्या हो । संसार

अनित्य छ । दुःखी भएर बस्नाले फाइदा हुँदैन । बुहारीले भनिन् - म रोगीको बारेमा कल्पना गरी दुःखी भएकी होइन । सासू हामीसँग बस्छिन् । हामीले सासूको सेवा गर्दछौं, तर पनि बूढीले आफ्नो अंश हामीलाई लेखेर दिएकी छैनन् । दागबत्ती हाल्ने कान्छा छोरा हुन् । दाहसंस्कारपछि उसले आमाको अंश माग्नेछ । अनि सासूको सम्पत्तिको विषयलाई लिएर भगडा हुन्छ । मेरो चिन्ताको खास कारण यही हो ।

अर्को एउटा घटना प्रस्तुत गर्छु- एकजना बूढीले मरणाशन्न अवस्थामा मेरो गहना ल्याऊ, मेरो गहना ल्याऊ भन्दै थिइन् रे ! अनि छोराले सेफ खोली गहनाको पोको दिएछ । त्यो बूढीले गहनाको पोको छातिमा राखी बेस्सरी समातेर मरि छन् ।

अर्को एकजना मालिक साहूजी विरामी भई विछर्यौनामा पल्टेर “ल, म त बाँच्दिन क्यारे मर्ने बेला भयो । मलाई भुईंमा राखी देऊ” भन्न थालेछ । जहान परिवारले बूढाको ग्रह राम्रो पार्न एक सय जना गरीबहरूलाई चिउरा आधा माना र माल्पुवा एउटाको दरले दान दिने विचार गरेछन् । त्यो सुनेर मर्न लागेको त्यो धनी बूढाले भनेछ- चिउरा आधि माना दिनुपर्दैन, एक चौथाई मात्र दिए पुग्छ । यो कस्तो आध्यात्मिक अवनति ! आध्यात्मिक उन्नति भएको भए मर्न लागेको मान्छेले गरीबहरूको लागि आधा मानाको सट्टा एक माना चिउरा देऊ भन्थ्यो होला ।

एउटी बूढी महिलाको मृत्यु भयो । उनको एक छोरो र नातिहरू ३-४ जना रहेछन् । बूढी आमाको मरणपछि छोराले सेफ खोलेर हेरेछ । त्यो कुरा उसका छोराहरूले थाहा पाएछन् र भनेछन्- बुबाले हाम्रो अनुपस्थितिमा किन सेफ खोल्नुभएको ? छोराहरू बुबासित त्यही कुरालाई लिएर भगडा गर्न थालेछन् ।

एउटी महिलाका दुई छोरा थिए । जेठोछोरा विवाह गरेपछि छुट्टिएर बस्न गएछ । कान्छो छोरो ८ वर्षको मात्र थियो । ती विधवा महिला ८ वर्षको छोरालाई छोडेर पोइल गइछन् । बच्चा एकलै भएकोले उसको सम्पत्ति टोल समितिले जिम्मा लियो । त्यो दश वर्ष पुग्दाखेरि सरूवा रोगले छोयो । मानिसहरूले उसलाई अस्पतालमा भर्ना गर्नलगे ।

तर, अस्पतालमै उसको मृत्यु भयो । बच्चा मरिसकेपछि पोइल गएकी आमा आएर भनिन् रे - मेरो छोरो मर्यो, उसको सम्पत्ति मैले पाउनुपर्छ । दाजु पनि आएर यो मरेको भाइ मेरो हो, उसको सम्पत्ति मैले पाउनुपर्छ । छिमेकी नातेदारहरूले पनि बच्चाको दाहसंस्कार हामीले गर्‍यो । आमाचाहिं पोइल गइसकेकी, दाजु पनि धेरै टाढा बस्न गएको, त्यसो हुँदा तिमीहरूले सम्पत्ति पाउनेछैनौं भनेर भगडा गरेछन् । आध्यात्मिक अवनति भएको यही हो ।

अब श्रीलंकाको घटना प्रस्तुत गर्दछु । एक गरीब केटी र आमा थिइन् । ती केहीको उमेर १३ वर्षको रहेछ । उनीहरूको घरमा एउटा गाई पालिएको रहेछ । ती केटीले आफ्नो पाल्तु गाईको नाउँमा एउटा चिठ्ठा किनेकी रहिछन् । चिठ्ठा खोल्दाखेरि त्यही गाईका नाउँमा चार लाख रूपैयाँ परेछ । चार लाखको चिठ्ठा पर्नासाथ नाता कुटुम्बहरूको संख्या बढ्यो । हिजोसम्म अनाथ भनेर हेला गर्नेहरू त्यसपछि मामी, फुपू भनी नाता जोड्न आए । विवाह गर्नलाई ठिटाहरू पनि आए । यो ४५ वर्षपहिले घटेको सही घटना हो ।

तर आध्यात्मिक उन्नति सबै ठाउँबाट हराएको छैन भन्ने एउटा गतिलो उदाहरण हालै बुटवलमा फेलापरेको छ । स्थानीय हाटबजारमा चीसो पेय पसल गरी बसेका भूपती गैःहेले स्थानीय पत्रिकामा “आफूले सुनको टप र चाँदीको पाउजु फेला पारेकोले जसको हो लिन आउनुहोला” भनी एक सूचना छपाएर आध्यात्मिक उन्नति र इमान्दारीको उदाहरण दिन खोज्नुभएको छ ।

आध्यात्मिक उन्नति नभएको मानिसमा इर्ष्या र डाह उत्पन्न हुन्छ, अनि अरूले गरेको राम्रो कामलाई विथोलिदिन्छ । यो आध्यात्मिक अवनतिको लक्षण हो ।

सरकारी कार्यालयमा र माल अड्डामा खुल्लमखुल्ला कति घुस दिने भनेर वाचा गराउनु, आफूसँग लालपूर्जा छँदाछँदै अरूले अर्को लालपूर्जा बनाई अर्काको जग्गा बेचिदिनु र हडप्नु आध्यात्मिक अवनतिकै लक्षण हो । खोई ! हाम्रो नेपालमा आध्यात्मिक उन्नति कहिले हुने हो वा यो जीवनमा देख्न पनि पाइने हो कि होइन, कुनिन ! ■

बौद्ध साहित्यमा भूत र ख्याक

भूत र मुदादिखि म तर्सिन्न/म डराउँदिन । मलाई त्यस्तो अन्धविश्वासमा पटककै विश्वास पनि छैन । तैपनि एक दिन ख्याकले तर्साइदियो । बयोवृद्ध पुज्य धर्मालोक महास्थविर आनन्दकुटी भित्रको मेरो कोठामा दिवंगत हुनुभयो । पछि सबैले जस्तै मलाई प्रश्न गर्दथे, “यो कोठामा सुत्न डर लाग्दैन ? धर्मालोक भन्तेले बोलाउन आउँदैन ?” म हासै रहें, केही पनि भनिन ।

एक दिन सुतिरहेको थिएँ । कुरुरलाई निद्रा लागे जस्तै मलाई पनि निद्रा लाग्न थाल्यो । फलेकको बार थियो । कोठामा खुरखुर आवाज आउन थाल्यो । सुनी रहें, खुट्टा भएको ठाउँतिर आवाज आइरहेको थियो । सिरान तलतिर पारी सुतें । तर पनि खुट्टा भएकै ठाउँतिर आवाज आउन थाल्यो । धेरैबेरसम्म यस्तै क्रम चलिरह्यो, उठेर बत्ति बालेर चुपचाप बसें । मलाई त कसो कसो लाग्न थाल्यो । भूतप्रति विश्वासै नभएको मान्छेलाई कतै परीक्षा गर्न लागेको त होइन ? त्यसो हो भने मेरो अगाडि फेरि किन नआएको ?

अब भएन, म सँगैको कोठामा गएर सुतें । त्यहाँ पनि बत्ति निभाएपछि त्यस्तै खुरखुर आवाज आउन थाल्यो । मेरो कोठाको र अर्को कोठाको बीचमा काठको बार एउटै थियो । दुई/तीन दिनसम्म त्यस्तै भैरह्यो । मैले कसैलाई केही भनिन् । भन्ने पनि कसरी ? भनूँ भने अरुलाई भन विश्वास दिलाउने जस्तो हुने । अरुले मलाई सुनाइरहन्थे, हिजोराती धर्मालोक भन्तेले ढोका घच्चच्याउन आयो । पछि थाहा भयो, वास्तवमा कुरुरले ढोका घच्चच्याइरहेको थियो ।

त्यस्तै एक दिन बिहान ८ बजे टेबलमाथि राखिएको भिक्षापात्र (गोलो) च्याम्पटि घुमे जस्तै घुम्न थाल्यो । र राती त्यस्तो भएको भए मुर्छा हुन्थे कि ! बिहान भएकाले डर लागेन । तर आश्चर्य ! त्यो पात्र कसरी घुमेको ? बिस्तारै उठेर हेर्दा त सानो मुसा त्यसभित्र परेको

रहेछ । भिक्षापात्रमा रहेको चामल खानलाई कताबाट भित्र परेको रहेछ, तर बाहिर निस्कन नसकेको रहेछ । मलाई त रिस उठ्यो, यही हो हिजो र अस्ति दुईदिन सम्म भूत भएर मलाई तर्साउन आएको । त्यसपछि भिक्षापात्रलाई अन्तै मूसो जान नसक्ने ठाउँमा राखिदिए । त्यो दिनदेखि ख्याकले तर्साउन आएन ।

अब जाऊँ, भूतबारे बौद्ध दृष्टिकोणले के भन्छ भन्नेतिर । वास्तवमा बौद्ध साहित्यको आधारमा भूत छैन भन्नु र पुनर्जन्म हुँदैन भन्दा त मूर्ख बन्नुपर्ने स्थिति आउँछ किनभने बौद्ध साहित्यमा धेरैजसो उल्लेख भएको पुनर्जन्म र भूतप्रेतको कथा हो । यो ब्राह्मणवादको कोसेली भन्नुमा अत्युक्ति नहोला । कारण, यी कथाहरू लेख्ने ब्राह्मण भिक्षुहरू थिए ।

“नक्खत्त यक्ख भूतानं पापग्गह निवारणं” भनेर भिक्षुहरूले परित्राण पाठ गर्दाखेरि सधैं भैं पाठ गर्ने गर्दछ । जातक कथा र अर्थ कथा (पालिसूत्रको व्याख्या) को पाना पल्टाएको खण्डमा पुनर्जन्मको बाहुल्यता देखिन्छ, त्यस्तै भूतकोबारे पनि । हुनत पुनर्जन्म लिने सत्ताछैन भन्नु र भूत छैन भन्नु नै बुद्ध शिक्षाको मूल लक्ष्य हो । यो कुरा बुझ्ने त आ-आफ्नो बुद्धिको खेल हो । भूत छैन भन्नेले मूर्ख बन्नुपर्नेछ भनेको किनभने-बौद्ध देशमा जुनसुकै पुण्यकर्म गर्दाखेरि अन्तमा- “सब्बे देवा अनुमोदन्तु, सब्बे भूता अनुमोदन्तु” अर्थात् सम्पूर्ण देवग र भूतहरूले अनुमोदन गरुन् । अर्को अर्थमा भन्नुपर्दा हामीले जुन पुण्य संचय गरेका छौं, त्यो पुण्य देव र भूतहरूलाई लागोस्, उनीहरूले स्वीकार गरुन भनेर बौद्धहरूले प्रार्थना गर्ने गर्दछन् ।

बौद्ध साहित्य अनुसार, भगवान बुद्धले पनि प्रत्यक्ष रूपले भूत र ख्याक छैन भनेको देखिँदैन । यतिसम्म उहाँले भन्नुभएको छ कि कुन कारणले मानिसलाई भूत र ख्याकले दुःख दिइरहेको छ त्यसको कारणसम्म भन्नुभएको देखिन्छ । भूत र ख्याकको बारेमा भगवान बुद्धले मज्झिम निकायको भयभे र व सूत्रमा राम्रोसँग व्याख्या गर्नुभएको छ । यस सूत्रानुसार, स्वतन्त्र चिन्तनले बुझेको खण्डमा स्पष्ट रूपले भन्न

सकिन्छ कि भूत छँदैछैन । तर, भगवान बुद्धको बनाइअनुसार, भूतदेखि डराउनु पर्दैन । मन कमजोर र मन अशुद्ध हुनेहरूलाई मात्र भूतले दुःख दिने गर्दछ ।

अब भयभे र व सूत्रको सारांश अध्ययन गरौं । एकदिन जानुस्सोनि नामक ब्राह्मण तथागत बुद्धकहाँ गएर सोधे- हे गौतम, सबै भिक्षुहरू श्रद्धापूर्वक तपाईंलाई गुरु मानेर प्रव्रजित भएका छन्, तपाईं उनीहरूको गुरु हुनुहुन्छ । तर, कोही कोही भिक्षुहरू जङ्गलमा एकलै बस्न नसकेर ख्याकदेखि डराएर भागेर आउँछन् ।

भगवान बुद्धले भन्नुभयो- हे ब्राह्मण तपाइले भन्नुभएको ठीक छ, त्यस्तै हो । म पनि बुद्ध हुनुभन्दा पहिले अर्थात् जतिखेर म बोधिसत्व थिएँ, एकलै जङ्गलमा बस्न डर लाग्थ्यो । ख्याकदेखि डर लाग्थ्यो । मैले विचार गरे, यस्तो किन भएको ? भिक्षुहरूको शारीरिक, वचन र मन शुद्ध छैन । हृदय पवित्र छैन । त्यसैले उनीहरूलाई अनेक प्रकारका ख्याकले तर्साउँछ । एकलै जङ्गलमा बस्न डराउँछन् । तर मेरो शारीरिक, वाचसिक, मानसिक स्थिति शुद्ध छ, यस्तो विचार गरिसकेपछि भय हराएर जान्छ, ख्याक अन्तर्धान हुन्छ । अनि, मलाई डर लाग्दैन ।

हे ब्राह्मण सोःह प्रकारका कमजोरी भएकालाई भूतले दुःख दिन्छ । १) शारीरिक दुराचार २) वचनले पाप गर्ने ३) मनमा नराम्रो कल्पना उठिरहने ४) अशुद्ध जीविका ५) लोभी हुनु ६) भोग विलासमा आसक्त भइरहनु ७) द्वेष (बदलादिने भाव हुनु) ८) शारीरिक र मानसिक आलस्य ९) घमण्डी र चंचलपन १०) जुनसुकै कुरामा पनि शंकागर्नु ११) इर्ष्या १२) कंजूसी १३) लाभ, सत्कार र प्रशंसाको इच्छुक हुनु १४) उद्योगहीन १५) लापरवाही हुनु १६) मूर्ख हुनु यी सोःह कमजोरीले गर्दा भूत र भयानक ख्याक जस्तो देखिने हुन् । तर, म (बुद्ध) यी सबै प्रकारका विकारबाट मुक्त भएँ । त्यसैले मैले विचार गरेँ, यी भूत र ख्याक आउने भनेको के हो ? पत्ता लगाउनुपर्‍यो । साँच्चै नै भूत भन्ने छ ? अनि मैले निर्णय गरेँ, अमावस्याको राती घनघोर जंगलमा गएर बस्नुपर्‍यो । त्यहाँ केही डराउने भूत जस्तो देखिएला ? त्यसरी जंगलमा एकलै बस्न जाँदाखेरि कहिलेकाहिँ मृग आउँछ, कहिलेकाहिँ मयूरले सुकेको रुखको हांगा

खसालिदिन्छ, कहिले हावाले पनि रुखको हाँगा हल्लाइदिन्छ । अनि, मेरो मनमा कुरा उठ्छ- अवश्य पनि यही होला जंगलमा भूत देखिन्छ र आउँछ भनेको । अनि विचार गरें, म अरु जस्तो किन डराउने ? मैले केही पाप कर्म गरेको छैन । अनि त्यसै यताउता डुली रहन्छु । मलाई केही भएको छैन । अलिकति पनि डर लाग्दैन । मैले भूत पनि देखेको छैन, न मलाई भूतले तर्साउन नै आउँछ ।

मैले खुब उद्योग गर्दै लगें । त्यसबखत मलाई राम्रोसँग होश र स्मृति छ । मेरो शरीर, वचन र मन एकदम एकाग्रतामा परेको छ । मलाई खुब आनन्दको अनुभव भयो । यत्ति कुरा “भय भैरव सूत्र” को सारंशमा उल्लेख गरिएको छ । जानुस्सोणी ब्राह्मण बुद्धको अनुभवी कुरा सुनिसकेपछि प्रभावित भएर बुद्धको शरणमा गए ।

अब स्पष्ट भयो होला, भूत भनेको मनको कमजोरी मात्र हो, अरु केही होइन ।

Dhamma.Digital

बुद्धको स्वतन्त्र चिन्तन

गौतम बुद्धका धेरै विशेषता छन्। त्यस मध्येको एक विशेषता हो - स्वतन्त्र चिन्तन। मानव समाजको विकासको निमित्त स्वतन्त्र चिन्तन आवश्यक छ। संसारमा अरू कुनै पनि गुरुहरूले नदिएको स्वतन्त्र विचार गौतम बुद्धले आफ्ना अनुयायी श्रावक (शिष्य) हरूलाई दिनुभएको छ। यो वहाँको एउटा अतुलनीय गुण हो। बुद्धले अरूले जस्तो आफूलाई आफैले कहिल्यै सर्वज्ञ भन्नुभएन। वहाँले मैले भनेका सबै सत्य हुन्, अरूको असत्य हो भनेर कहिल्यै भन्नुभएन। अरू अरूका गुरुजन (शास्ता) हरूले त आफ्नै उपदेशलाई मात्र सत्य हो भनी विश्वास गर्‍यो भने मात्र दुःखबाट मुक्त हुन्छ, अन्यथा हुँदैन भन्ने गर्छन्। बुद्धले त मैले भनेको भनी आँखा चिम्लेर विश्वास गर्नु पर्दैन भनेर शिष्यहरूलाई उपदेश दिनु भएको कुरा अंगुतर निकायमा छ। त्यही कुरा स्पष्ट गर्नको लागि यहाँ केही अंश उद्धरण गरिएको छ।

एक दिनको कुरो हो। गौतम बुद्ध भिक्षु संघसहित जिल्ला जिल्लामा बहुजन हितार्थ चारिका (भ्रमण) गर्न जानुभएको थियो। त्यस बेलामा शिष्यहरूले वहाँलाई नमस्कार गरी नजिक एक छेउमा बसी आ-आफ्नो परिचय दिए। अनि कुशल वार्ता पश्चात् उनीहरूले बुद्धलाई भने - “भन्ते (स्वामी) कुनै कुनै श्रमण भनी यहाँ केशपुत्र गाउँमा आउँछन्। आफ्ना आफ्ना मत (धर्म) मात्र माथि पारेर कुरा गर्छन्। अरूहरूको मत (वाद) लाई खण्डन गर्छन्। अर्थात्, आफ्ना धर्म मात्र सत्य हो, अरूको असत्य। यसले हामीलाई शंका र भ्रम हुन्छ कि कसले भनेको कुरा सत्य हो, कसले भनेको झूठा।” त्यसपछि बुद्धले - “हे कालामहरू ! शंका गर्ने र हुने ठाउँमा शंका भयो, ठीक छ। यस प्रकारको भ्रम हुनु स्वभाविक छ। शंका उत्पन्न हुने ठाउँमै शंका उत्पन्न भयो” भन्नुभयो।

हे कालामहरू ! तिमीहरूले कसैको कुरा चाहे बुद्धको होस्, केवल यस्तो कारणमा स्वीकार नगर्नु भन्नुभयो-

१) कहिल्यै नसुनेको (अनुस्सवेन) २) परम्परागत (परम्पराय)
 ३) यस्तै नै भनी राखेको (इतिकिराय) ४) हाम्रो धर्म ग्रन्थमा मिल्दछ ।
 (पिटक सम्पदानेन) ५) तर्कानुकूल (तक्कहेतु) ६) न्यायानुकूल (नयहेतु)
 ७) यस्को आकारप्रकार ठीक छ । (आकार परिविवक्केन)
 ८) यो हाम्रो विचारसंग मिल्छ । (दिट्ठिविज्झानक्खन्तिया)
 ९) यो मानिस राम्रो छ । (भव्यरूपताय) १०) उपदेशक श्रमण हाम्रो
 पूज्य हो । (समणो अम्हाकं गरुति)

हे कालामहरू ! जस्तो सुन चाँदी आगोमा पोलेर परीक्षा गरी
 हेरिन्छ, त्यस्तै जुनसुकै वा कसैको कुरा पनि आफ्नो स्वतन्त्र दिमागले
 जाँचेर नहेरेसम्म विश्वास नगर । आफ्नो दिमागरूपी तराजुमा तौलेर यो
 असल हो, भविष्यसम्म हित हुने हो । जीवनमा उपयोगी हुने हो । सधैँलाई
 मिल्ने र पालन गर्न सक्ने हो भनी बुझिन्छ भने मात्र स्वीकार गर ।
 (अंगुत्तर निकाय)

एउटा अर्को पनि स्वतन्त्र चिन्तनको वारेमा गौतम बुद्धको विचार
 मझिम निकायमा समावेश भएको छ । जसको सारांश यहाँ उल्लेख गर्न
 चाहन्छु । गौतम बुद्धले आफ्ना शिष्यहरूलाई यस्तो पनि आज्ञा गर्नुभएको
 छ- मानिसले यही जीवनमा फल दिने हो, मरेपछि होइन । दुःखबाट मुक्त
 हुने भए पनि तिमीहरूलाई बोझ र कष्ट भए मन नपराई कुनै पनि
 कुरा ग्रहण गरी राख्नु पर्दैन । “कुल्लुपंवोहं भिक्खवे धम्मं देसेमि
 नित्थरणाय नोगहणत्थाय ।” अर्थात् मैले तिमीहरूलाई डुंगाको उपमा
 जस्तै धर्मउपदेश गरें । नदी पार भएर जानलाई डुंगाको सहायता
 चाहिन्छ । पार भैसकेपछि त्यो डुंगा बोकेर कोही पनि हिंड्दैन ।
 (मज्झिम निकाय)

परिनिर्वाण हुने बेलामा गौतम बुद्धले भिक्षुहरूलाई भन्नुभयो-
 तिमीहरूको सहमति भए म नभएपछि स-सानो विनयनियम छोडे पनि
 हुन्छ । “आत्कड्खमानो आनन्द सड्घो ममच्चयेन खुदानु खुदकानि
 सिक्खापदानि समूहनेय्यं” (विनय पिटक- चुलवग्ग)

एवं प्रकारले आफ्ना अनुयायी श्रावकहरूलाई समयानुसार विनय नीति हेरफेर गरेर लैजाने मौका दिनुभएकोले वहाँ कति स्वच्छ विचार र प्रजातन्त्र प्रेमी हुन हुँदो रहेछ भन्ने कुरा देखिन्छ ।

यस प्रकार स्वतन्त्र चिन्तनलाई बुद्धले महत्वपूर्ण स्थान दिनु भए पनि विनय पिटकको नियम अनुसार सामाजिक परिवर्तनलाई ठाउँ दिनुभएन भन्ने कसै कसैको गुनासो हो । तर, यो विचार नपुगेको र नबुझेको कुरो भन्नमा अत्युक्ति नहोला । कसैले त्यस्तो किन भनेको भनी बुझाउनको लागि केही उद्धारण गर्छु । “नभिक्खवे राजभटो पब्बाजेतब्बो” अर्थात् भिक्षुहरू ! राज्यका रक्षक सिपाहीलाई भिक्षु बनाउनु हुँदैन ।

“नभिक्खवे दासो पब्बाजेतब्बो” अर्थ- हे भिक्षुहरू ! दासलाई भिक्षु बनाउनु हुँदैन ।

“नभिक्खवे इणायिको पब्बाजेतब्बो” अर्थ- हे भिक्षुहरू ! ऋण भएकालाई भिक्षु बनाउनु हुँदैन । (विनयपिटक महावग्ग)

यही नियम देखेर बुद्धले सामाजिक परिवर्तन गर्नलाई ठाउँ दिएन भन्नु सीमित बुद्धिको फल हो । अनुचित हो ।

गौतम बुद्धले स्थापना गर्नुभएको संघ नै समाज परिवर्तनको ज्वलन्त उदाहरण हो । त्यस्तो संघको संगठन त्योभन्दा अगाडि कसैले, कहीं स्थापना गरेको छैन । सबै अनित्य (परिवर्तनशील) अनात्मा भनी आज्ञा गर्नु हुने गौतम बुद्धको धर्ममा समाज पनि अनित्य भन्ने कुरा भित्रैको हुनुपर्दछ, परिवर्तन हुनै पर्दछ । त्यसो भएता पनि वहाँले तत्कालीन गलत धारणालाई बदल्नको लागि जति प्रयत्न गर्नुभयो, त्यति परिवर्तन गर्नलाई क्रियाशील हुनुभएन । किनकि त्यसबेलाको समाजलाई परिवर्तन गर्न अप्ठ्यारो भयो । बुद्धकालीन समाज दासहरूको श्रम शक्तिले पल्टाइरहेको समाज हो । त्यसैले तत्कालीन समाजलाई दास समाज अत्यावश्यक अङ्ग भइरह्यो । दासहरूको तर्फबाट मालिकलाई हुने भय नभइरहेको नै राज्य सेना र सिपाहीहरूले गर्दा भएको हो । देशको रक्षा भइरहेको पनि पल्टनले गर्दा हो । त्यसैले सिपाहीहरू पनि त्यसबेलाको समाजको अत्यावश्यक अङ्ग भइरह्यो ।

कोशल राजाका दुई चार जना सेनाहरू भएर गई भिक्षु हुन पुगे । त्यो कुरा थाहा पाउने वित्तिकै सेनापतिले भिक्षुहरूलाई सारै नै निन्दा गरे । यो कुरा राजाले न्यायमन्त्रीसंग सोधे- “राज्य सैनिकहरूलाई भिक्षु बनाउनेलाई के दण्ड दिनुपर्छ ? न्यायमन्त्रीले भने- “अनुशासन (शिक्षा) गर्ने कर्मवाचार्थको जिब्रो काट्नु पर्दछ । जुन संघसंग अनुमति लिएर भिक्षु बनेको हो, त्यो संघको करङ्ग टुक्रा टुक्रा पारेर भाँचिदिनु पर्दछ ।” तत्कालीन शासनको सेना अनुसार यदि गौतम बुद्धले केही गरी दास र सेनाहरूलाई पनि भिक्षु गर्ने अनुमति दिनुभएको भए सरकार र बुद्धको बीचमा संघर्ष हुन सम्भव थियो । दास र सैनिक प्रजित गर्ने काम नरोकिएको भए त्यसबेलाका सत्ताधारी राजनीतिज्ञ र पूँजीपतिहरूले सबै संघहरूको करङ्ग भाँची दिन्थे भनी भन्न सकिन्थ्यो ? यस्तो समाजमा शान्तिपूर्वक समाज परिवर्तन गर्नलाई स्थान छैन भन्नु आश्चर्यको कुरो होइन ।

तलको घटनालाई राम्रो विचार गरी हेर्दा आर्थिक परिस्थिति अनुसारले र ठाउँ हेरेर पनि जीवन परिवर्तन हुने, अनि साथै नियम पनि । यसकारण हामीले कल्याण गर्न सक्छौं कि व्यक्ति वा समाज नियमको लागि होइन, बरु नियम व्यक्ति र समाजको लागि हो । उदाहरणको लागि यौटा कुरा यहाँ उद्धारण गरिएको छ । एकपल्ट अवस्थानुकूल बढ्ता नै विनय (नियम) बनाउनु पर्दछ भन्ने सारिपुत्र महास्थविरको प्रार्थनालाई बुद्धले अस्वीकार गरी भन्नुभयो- “घाउ नभैकनै औषधी लगाउने ? कुनै कारण नभैकनै विनय नीति बनाउनु बुद्धिमानिता होइन । आवश्यकतानुसार मात्र नियम बनाउनु बेश हुन्छ ।”

आधुनिक युग र बुद्ध शिक्षा

आधुनिक युग भनेको नै वैज्ञानिक युग हो कि जस्तो लाग्छ । विज्ञानको आविष्कारले गर्दा नै बुद्ध शिक्षाको महत्व अझ बढेको देखिन्छ । किनभने, बुद्धको शिक्षामा ईश्वर, आत्मा, अन्धविश्वास र कर्मकाण्डलाई कुनै स्थान दिइएको छैन । अनुभवको आधारमा मात्र विश्वास गर्नुपर्ने कुराहरू बुद्ध शिक्षामा निहित छन् । त्यसैले, बुद्धको शिक्षालाई कुनै ठूलो विद्वानले भनेको र पुस्तकमा उल्लेखित भएको छ भन्दैमा बिना सोधपुछ स्वीकार गर्नुपर्छ भन्ने बाध्यता छैन । जसरी सुनारले सुन हो वा होइन भनी असली सुनलाई परीक्षा गर्दा कसीमा घोटेर र पोलेर जाच्ने काम गर्छ, त्यसरी नै हामीले पनि कसैको शिक्षालाई अंगाल्नुभन्दा पहिले त्यस शिक्षालाई हाम्रो स्वतन्त्र बुद्धिरूपी कसीमा घोटेर ठीक ठानेमा मात्र त्यसलाई स्वीकार गर्नु योग्य हुन्छ भन्ने कुरा बुद्धको सिद्धान्तमा उल्लेख छ । त्यसैले हामीले भन्न सक्छौं- बुद्धको शिक्षा वैज्ञानिक शिक्षा हो ।

हामीले देख्दै र सुन्दै पनि आइरहेका छौं । हाम्रो समाजमा कुनै शिक्षाहरू यस्ता पनि छन्, जसलाई आफ्नो बुद्धिले जानेर होइन, त्यसलाई परम्परागत अनिवार्य धर्मको रूपमा मान्दै आइरहेको देखिन्छ । जुन धर्म ईश्वरको भरोसामा सुम्पिएका छन् । तर, बुद्धको शिक्षा अनुसार धर्म र अधर्म भनेको हाम्रो आ-आफ्नै आचरणमा भर पर्दछ । हरेक मानिस धार्मिक र अधार्मिक कार्यको लागि आफैँ जिम्मेवार हुन्छन् । कसैको धार्मिक वा अधार्मिक कार्यमा अरु व्यक्ति जिम्मेवार हुन सक्दैन । धार्मिक बन्नको लागि सर्वप्रथम ज्ञानी व्यक्तिको सहयोग, अर्ती र ज्ञान बुद्धिको आवश्यक पर्छ । तर, जबसम्म त्यस ज्ञानलाई आफूले सुनेर, बुझेर आफ्नो भित्री हृदयदेखि महसुस गरी आफ्नो आचरणमा ढाल्न सक्दैन, तबसम्म अरुबाट पाएको ज्ञानले केही भलो हुन सक्दैन । त्यसैले अरुबाट सुनेको ठीक ज्ञानलाई ठीक तरीकाले बुझेर आफू पनि ज्ञानी नै बन्न सकेको

खण्डमा मात्र त्यस ज्ञानबाट आफ्नो दुःख हटाउन सकिन्छ । त्यसैले हामी भन्न सक्छौं - आफ्नो भरोसा आफैं हो ।

बुद्धले २५०० वर्ष पहिले नै सम्बोधीज्ञान लाभ गर्नुभएको थियो । जसमा चार महत्वपूर्ण सत्यहरू संलग्न छन् । जसलाई चार आर्य सत्य अर्थात् चार उत्तम सत्य भनिन्छ । संक्षिप्तमा त्यस सत्यलाई दुःख र दुःखबाट मुक्ति भन्न सकिन्छ ।

अब बिचार गरौं - दुःखबाट कसरी मुक्ति पाउने त ? यसमा गौतम बुद्धले शील, समाधी र प्रज्ञा आदि तीन बुँदालाई अनुशरण गर्न शिक्षा दिनुभएको थियो । यसमा आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग समावेश भएको छ । आर्य शब्दको अर्थलाई हामीले राम्ररी बुझ्नु परेको छ । किनभने, यो शब्द कुनै जाती र साम्प्रदायिक शब्द होइन । आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग भनेको नै आठ उत्तम मार्ग हो । जहाँसुकै जानको लागि पनि बाटोको आवश्यकता भएजस्तै दुःखबाट मुक्त हुनको लागि पनि बाटो नै चाहिन्छ । त्यसका लागि चाहिने बाटाहरू हुन्-

सम्यक दृष्टि र सम्यक संकल्प । यी दुई बाटालाई संक्षिप्तमा प्रज्ञा भनिन्छ ।

दोस्रोमा सम्यक वचन, सम्यक कर्मान्त र सम्यक आजीव आउँछन् । यी तीन बाटाहरूलाई संक्षिप्तमा शील भनिन्छ । शील पालन गर्नु भनेको नै आफ्नो आचरण शुद्ध गर्ने कार्यहरू अन्तर्गत पर्दछ ।

तेस्रोमा सम्यक व्यायाम, सम्यक स्मृति र सम्यक समाधि पर्दछन् । यी तीन बाटाहरू समाधि अर्थात् चित्त एकाग्र गर्ने कार्य अन्तर्गत पर्न आउँछन् ।

दुःखबाट मुक्त हुनको लागि प्रज्ञा अर्थात् विवेक बुद्धि हुन जरुरी छ । अनि मात्र सम्यक दृष्टि र सम्यक संकल्प (ठीक समझदारी र सही सोचाइ) को उपस्थिति हुनेछ । सम्यक दृष्टि नभएसम्म दुःखबाट मुक्ति पाउन असम्भव नभएपनि गा-हो चाहिं अवश्य पर्नेछ । किनभने, आफूलाई दुःख परेको बेला यदि आफूमा ठीक समझदारी हुन सकेमा मात्र त्यस घडीमा आफूलाई परेको दुःखको ठीक कारण पत्ता लगाउन सकिन्छ । किनभने, बिनाकारण केही पनि हुन सक्दैन । त्यसरी नै आफूमा सम्यक

संकल्प अर्थात् ठीक सोचाइ हुनासाथ दुःखकै कारणलाई भिकेर फाल्ने कोशिस गरिन्छ । तर, दुःखको कारण पत्ता नलागेसम्म दुःखबाट मुक्ति मिल्न सक्दैन । जोशको बसमा परी होश गुमाउनु हुँदैन । यसको लागि सर्वप्रथम अहंकारलाई त्याग्न सक्नु पर्दछ । आजभोलि संसारमा जति पनि अशान्ति मच्चिरहेको छ, त्यसको प्रमुख कारण मानिसहरूमा ठीक समझदारी र ठीक सोचाइ हुन नसक्नाले नै हो । त्यतिमात्र होइन, तृष्णाको बसमा परी जति भए पनि नपुग्ने आशक्तिपनाले गर्दा पनि दुःखले सताइरहेको देखिन्छ ।

गौतम बुद्धले भन्नुभएको थियो- दुःखको कारण अज्ञानता, तृष्णा र आशक्ति हुन् । यसको साथै अपराधको कारण पनि अतृप्ति र गरीबी हो ।

बुद्ध धर्म सिंगै आध्यात्मिक र सिंगै भौतिकवाद होइन । किनभने, आध्यात्मिक उन्नति र शान्तिको लागि भौतिक साधन र राम्रो वातावरणको पनि सहयोग आवश्यक हुन्छ । उदाहरणको लागि सिद्धार्थले आफ्नो शरीरलाई कष्ट दिएर तपस्या गरेको बेला शरीर कमजोर भई आध्यात्मिक उन्नति हुन सकेन । अन्तमा तपस्या कार्य नै छोडी खाना खान शुरु गर्नु भएपछि मात्र बुद्धले बढी ज्ञान लाभ गर्न सक्नुभयो ।

दुःखबाट मुक्त हुनको लागि सर्वप्रथम आचरण र चित्त शुद्ध हुनुपर्‍यो । संकीर्ण मनले सारा गतिविधि नै अशान्तिमा परिणत हुनेछ । त्यसैले बुद्धले धम्मपदमा भन्नुभएको छ-

“मनसा चे पदुट्टेन भासतिवा करोतिवा

ततो नं दुक्खमन्वेति चक्कं व वहतो पदं ।”

अर्थात् दूषित मनले काम र कुरा गरेमा त्यसको पछि गोरुको पछि गन्धौं चक्का लागेर आएजस्तै दुःख पछि पछि लागेर आउनेछ । त्यसको ठीक उल्टो-

“मनसा चे पसन्नेन भासति वा करोति वा

ततो नं सुखमन्वेति छायाव अनपायिनि ।”

अर्थात् प्रशन्न र राम्रो मनले गरेका काम कुराको फलस्वरूप अति हलुँगो

छायाँ पछि पछि लागेर आएजस्तै सुख पनि पछि-पछि लागेर आउनेछ । यसरी यहाँ सम्यक दृष्टि र सम्यक संकल्पको उपस्थिति भएको देखिन्छ ।

तर, आजभोलि मानिसहरू एकले अर्काको दोष र कमजोरी मात्र खोज्दै हिंड्छन् । यो आजको युगमा एक सरुवा रोगको रूपमा देखापरेको छ । बुद्धले भन्नुहुन्थ्यो-

“न परेसं विलोमानि न परेसं कता कतं
अत्तनोव अवेक्खेथ्यो कतानि अकतानि च ।”

अर्थात्, अर्काले के गर्‍यो, के गरेन भनी खोज्दै हिंड्नुको बदला आफूबाट के कस्ता कर्तव्यहरू पालन भयो वा भएन भन्नेबारे चिन्तना गर्नु जाती हुनेछ । त्यसैले आफूले आफैलाई सही दिशामा लान आफ्नो आत्मालोचना गर्न सक्नुपर्छ । अर्थात् आफ्नो गल्तीलाई महसुस गर्न सक्नु पर्दछ । कसैलाई सुधारको लागि उसको दोष खोज्दै दोष देखाउँदै आलोचना गर्नेतिर लाग्नुभन्दा उसलाई मैत्रीपूर्वक, सही सुभाब दिनु राम्रो हुनेछ ।

आजभोलिको संसारमा अशान्तिको मूल कारण भइरहेको अहंकारलाई हटाउन बुद्धको शिक्षा, आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग, सम्यक दृष्टि र सम्यक संकल्प, ठीक समझदारी र ठीक सोचाइ आदि हुनु नितान्त आवश्यक देखिन्छ । यसको लागि सर्वप्रथम मानिसहरूमा नियत ठीक हुनुपर्‍यो । नियत ठीक भएन भने, सबैकाम बिग्रिन्छ । नियत ठीक भएमा मात्र सबै दुःख आफैँ हराएर जाने । अनि मात्र शान्तिले स्थान ओगट्नेछ । यसलाई नै आधुनिक युगलाई बुद्धको सन्देश मान्न सकिन्छ ।

भारद्वाज ब्राह्मणको हृदय परिवर्तन

भारद्वाज ब्राम्हणको कान्छा छोरालाई विवाह गरिदिएको दुलही बुद्धमार्गी थिइन् । उनी बुद्धकहाँ गएर चित्त एकाग्र हुने समाधि साधना “आनापान सति” अर्थात् आश्वास र प्रश्वासमा होश राखिरहने ध्यान भावना लिएर अभ्यास गरिरहेकी थिइन् ।

भारद्वाज ब्राह्मण मानिसहरूको पाप कटाउनलाई बोका आदि पशुहरू होम गर्ने गर्थे । सबैजना पशु होम गरेको ठाउँमा बसिरहे । नयाँ दुलही मात्र त्यहाँ नगइकन टाढै एक कुनामा बसेर आनापान स्मृति भावना गरिरहिन् । ससुरा भारद्वाज ब्राह्मणले भने ए दुलही ! तिमी त्यहाँ के गरिरहेकी ? यहाँ आऊ पाप कटाउन ।

नयाँ दुलहीले भनिन्- मलाई यही हुन्छ । मलाई यही आनन्द छ, म पनि यहाँ बसेर चित्त शुद्ध गरिरहेछु ।

के भनेको ? आँखा चिम्लेर श्वास फेरेर कसरी चित्त शुद्ध हुन्छ ? कसले भनेको ?

बुद्धले भनेको ।

बुद्धकहाँ गएर दीक्षा लिएर आएको ? श्रमण गौतम जन्म लिन नपर्ने कुरा बताउने, सन्तान नहुने काम गरिरहेको बुद्धकहाँ गएर दीक्षा लिएर आएको होइन ? लौ बर्बाद भयो । छोरालाई बोलाएर भन्यो -तिमी स्वास्थ्यी त बुद्धको उपासिका पो रहिन्छ । त्यस्तो काम गर्ने नास्तिक बुद्धलाई बेसरी गाली गरेर आउनु ।

छोराचाहिँ पनि खुब रिसाएर बुद्धकहाँ गयो । त्यहाँ पुगेर बुद्धलाई साँढे, गधा, पशु भनेर बल छुञ्जेल गाली गऱ्यो । रीसले उसको मुख रातो भयो ।

गौतम बुद्धले मुसुमुसु हास्यै भन्नुभयो- बाबु ! तिमीलाई खुब रीस उठिरहेको जस्तो छ । आऊ, यहाँ बस । एकछिन आनापानसित (सास भित्र गयो, बाहिर आयोमा होस राख्ने) ध्यान अभ्यास गर । रीस शान्त

हुन्छ । चित्त एकाग्र हुन्छ अनि थाहा होला रीस किन उठेको । ल, आँखा चिम्ल । श्वास भित्र बाहिर भइरहेकोमा ध्यान देऊ । अरू कल्पना नगर । बुद्धले त्यति भन्नासाथ उसको रीस अलिकति शान्त भयो । चित्त एकाग्र हुँदै गयो । उसको मनले भन्यो-मैले बुद्धलाई गधा, पशु, साँढे भनेर त्यसरी गाली गरें । तैपनि श्रमण गौतम रिसाएनन् । उनले आँखा चिम्लेर “आनापान स्मृति” ध्यान भावना अभ्यास गर्दा महसुस गर्‍यो, मलाई कति रीस उठेको ? रीसले गर्दा आँखाले केही देखिनँ । मनमा डाह भयो । अब केही भएन । मन हलुका भयो । उसले बुद्धसंग सोध्यो- मेरो स्वास्थ्यले दीक्षा लिएर आएँ भनेकी पनि यही साधना हो ?

बुद्धले भन्नुभयो-हो, त्यसैले तिनको मन शान्त छ । तिमीलाई जस्तो रीस उठ्दैन । मैले पनि यही ध्यान भावना गरिरहेछु । त्यसैले तिमीले गाली गरे पनि चित्त दुखेन । रीस उठेन ।

आहा ! यो त खूब उपयोगी छ । हितकर छ । त्यो खुशी भयो । घरमा गएर आफू पनि स्वास्थ्यसंग आँखा चिम्लेर भावना गर्न शुरू गर्‍यो ।

भारद्वाज ब्राह्मणले छोराले पनि आँखा चिम्लेर ध्यान भावनामा तल्लीन भएको देख्यो । ए, तँ पनि बुद्धकहाँ गएर बहुला भएर आइस् होइन ? स्वास्थ्यको फरियामुनि घुमिस् होइन ? बुद्ध कुमन्त्र र मायाजाल गर्न जानेको छ भनेको साँच्चै हो रहेछ । अब म आफैँ गाली गर्न जान्छु भनेर राक्षसी स्वभावले त्यो बुद्धकहाँ गयो । गाली गर्‍यो “तँ चण्डाले, कुमन्त्र गरेर मेरो छोरा र बुहारी दुबैलाई बशमा राखिस् होइन ? गधा, पशु, साँढे ।”

बुद्धले मुसुमुसु हाँसेर भन्नुभयो- “ए ब्राह्मण, म एउटा कुरा सोध्छु । तपाईंको घरमा कहिले काहीँ पाहुना आउँछन् ?

ब्राह्मण-आउँछन्, किन आउँदैनन् । तँलाई के को वास्ता ? बुद्ध भएर धर्मको कुरा गर्नु कता ! कता !! यस्तो हो सोध्ने ?

बुद्ध-पाहुनाहरूले केही उपहार ल्याउने गर्छन् कि गर्दैनन् ?

ब्राह्मण- ल्याए पनि नल्याए पनि तँलाई के वास्ता ?

बुद्ध-मलाई यस्तो कुरा पनि काम लाग्छ । भन न कोसेली ल्याउने गर्छन् कि गर्दैनन् ?

ब्राह्मण-ल्याउँछन् । के बुद्ध भएर पनि थाहा छैन पाहुनाले उपहार ल्याउँछन् भनेर

बुद्ध-त्यो उपहार तपाईंले स्वीकार नगरे पाहुनाले के गर्छन् ?

ब्राह्मण- पाहुनाले नै लिएर जान्छन् ।

बुद्ध-तपाईं पनि मकहाँ आएको पाहुना हो । तपाईंले गधा, पशु, साँढे, उपहार लिएर आउनुभयो । त्यो मैले स्वीकार गरिन । तपाईंको साँढे, गधा आदि तपाईंले नै लिएर जानुहोस् ।

ब्राह्मणले पक्क परेर बुद्धको मुखमा हेरिरह्यो । कस्तो रहेछ बुद्ध, मैले त्यस्तरी गाली गर्दा पनि रिसाएन भन्नु नरम स्वरले करुणा र मैत्रीपूर्वक बोलिरह्यो । त्यसले बुद्धसंग सोध्यो के भएर तिमी नरिसाइकन चित्त नदुःखाइकन बस्न सकेको ?

बुद्धले भन्नुभयो-तपाईंले पनि आनापानस्मृति ध्यान साधना अभ्यास गर्नुहोस् । तपाईंले आफूलाई चिन्न सक्नु हुन्छ । रीस कहाँबाट आउँछ, त्यो बुझ्न सजिलो हुन्छ । आफ्नो गल्ती आफैँले देख्न सक्नुहुन्छ । अनि रीस उठ्ने छैन । सहन सक्ने हुन्छ । मैले पनि आनापानस्मृति भावना गरिरहेकोले यसरी मुसुमुसु हाँसी रहन सके । तपाईंले जे गरे पनि रीस उठ्दैन ।

भारद्वाज ब्राह्मणले पनि आँखा चिम्लेर आनापानस्मृति भावना गर्न शुरू गर्‍यो । उसलाई होश आयो-मलाई के भयो भनेर । अघि मेरो मनमा शान्ति थिएन । रीसले चूर भएको थिएँ । चित्त चञ्चल थियो । एकाग्र पटककै थिएन । आहा ! अहिले कति आनन्द ! कति शान्ति ! खुशी भएर घर गयो । घरका सबै जहान परिवारलाई आनापानस्मृति (श्वास प्रश्वासमा होश राख्ने) विपश्यना ध्यान भावना गर्न सिकाइदियो । यज्ञ गर्न छोडेर पवित्र मानव बन्यो । हृदय परिवर्तन भयो ।

धर्मकीर्ति प्रकाशन

(नेपाल भाषा)

(१) बुद्धया भिनिगू विपाक	(३३) बाखँया फल भाग- १, २
(२) अभिधर्म भाग-१, २	(३५) जातक बाखँ
(४) मैत्री भावना	(३६) राहुलयात उपदेश
(५) ऋद्धि प्रातिहार्य	(३७) अहिंसाया विजय
(६) यम्ह म्ठ्याय्	(३८) प्रौढ बौद्ध कक्षा
(७) पञ्चनीवरण	(३९) मूर्खम्ह पासा मज्जू
(८) बुद्ध धर्म	(४०) बुद्धया अर्थनीति
(९) भावना	(४१) श्रमण नारद
(१०) एकताया ताःचा	(४२) क्षान्ति व मैत्री
(११) प्रेमं छु ज्वी ?	(४३) उखानया बाखँ पुचः
(१२) कर्तव्य	(४४) पालि भाषा अवतरण-१
(१३) मिखा	(४५) मत्ति भिसा गति भिनी
(१४) बुद्धया अन्तिम यात्रा १, २	(४६) बौद्ध ध्यान भाग-१, २
(१६) त्रिरत्न गुण स्मरण	(४८) हृदय परिवर्तन
(१७) परित्राण	(४९) न्हापांयाम्ह गुरु सु ?
(१८) कर्म	(५०) अभिधर्म
(१९) प्रार्थना संग्रह	(५१) सप्तरत्न धन
(२०) बाखँ	(५२) महासत्तिपट्टान सुत्र
भाग-१, २, ३, ४, ५, ६	(५३) शान्तिया त्वाथः
(२६) बोधिसत्व	(५४) चरित्र पुचः भाग-१, २
(२७) शाक्यमुनि बुद्ध	(५६) बुद्ध व शिक्षा (क)
(२८) अनत्त लक्खण सुत्त	(५७) बौद्ध ध्यान
(२९) वासेट्ठी थेरी	(५८) किंसा गौतमी
(३०) धम्मचक्कप्पवत्तन सुत्त	(५९) जप पाठ व ध्यान
(३१) लक्ष्मी द्यो	(६०) लुम्बिनी विपस्सना
(३२) महास्वप्न जातक	(६१) विश्व धर्म प्रचार देशना

	भाग-१, २	(९५)	दृष्टि व तृष्णा
(६३)	योगीया चिट्ठी	(९६)	विपस्सना ध्याना
(६४)	जातक माला भाग-१, २	(९७)	भंगः लाइम्ह लाखे
(६६)	संक्षिप्त भावना	(९८)	सतिपट्टान भावना
(६७)	महानारद जातक	(९९)	गौतम बुद्ध
(६८)	पालि प्रवेश भाग-१, २	(१००)	धम्मपद व्याख्या भाग-१
(७०)	चमत्कार	(१०१)	धम्मपदया बाखँ
(७१)	मणिचूड जातक	(१०२)	त्रिरत्न वन्दना व सूत्र पुचः
(७२)	महाजनक जातक	(१०३)	त्रिरत्न वन्दना व पञ्चशील
(७३)	गृही-विनय तृ.सं.	(१०४)	संसारया स्वांपू
(७४)	बुद्ध व शिक्षा (ख)	(१०५)	धम्मपद (पालि)
(७५)	बुद्ध-जीवनी	(१०६)	त्रिरत्न वन्दना व परित्राण
(७६)	सर्वज्ञ भाग -१, २	(१०७)	आदर्श बौद्ध महिलापिं
(७८)	धम्मपद कविता	(१०८)	बौद्ध नैतिक शिक्षा
(७९)	धर्म मसीनि	(१०९)	वेस्सन्तर जातक
(८०)	दान	(११०)	दीर्घायु जुइमा
(८१)	तेमिय जातक	(१११)	पालिभाषावतरण भाग-२
(८२)	वम्मिक सुत्त	(११२)	त्रिरत्न गुण लुमंके
(८३)	मध्यम मार्ग	(११३)	निर्वाण
(८४)	महासीहनाद सुत्त	(११४)	मनूतयूगु पहः
(८५)	भिंम्ह म्ठ्याय् व काय्	(११५)	संस्कृति
(८६)	भिक्षु जीवन	(११६)	बुद्धया करुणा व ब्रह्मदण्ड
(८७)	भिंम्ह मच्चा	(११७)	विरकुशया बाखँ
(८८)	विवेक-बुद्धि	(११८)	प्येपु परित्राण
(८९)	स्वास्थ्य लाभ	(११९)	कर्म व कर्मफल
(९०)	शिक्षा भाग-१, २, ३, ४, ५	(१२०)	धर्मया ज्ञान भाग-२